

BARIJERE U PRISTUPU

**Ministarstvo ljudskih
i manjinskih prava**

BARIJERE U PRISTUPU

IZVJEŠTAJ

rezultata istraživanja o stepenu i obliku diskriminacije lica sa invaliditetom u ostvarivanju pristupa izgrađenom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uslugama i proizvodima namijenjenim javnosti, u odnosu na različite vrste smetnji/prepreka sa kojima se suočavaju lica sa invaliditetom

Izdavač:

Nevladina organizacija „Ekvivalent“

Autori:

Zagorka Pavićević
Božana Knežević Ćorac
Dragan Tepavčević

Dizajn:

Goran Mršulja

Štampa:

OPUS 3

Tiraž:

100 primjeraka

Godina izdanja:

2026.

Ovaj izvještaj izrađen je za potrebe implementacije projekta „**Mi+Vi=Društvo bez barijera**“, koji Nevladina organizacija „**Ekvivalent**“ sprovodi u partnerstvu sa „**Organizacijom slijepih za Bar i Ulcinj**“, zahvaljujući finansijskoj podršci **Ministarstva ljudskih i manjinskih prava**. Sadržaj ovog dokumenta isključiva je odgovornost Nevladine organizacije „**Ekvivalent**“ i ne odražava nužno stavove **Ministarstva ljudskih i manjinskih prava**.

SADRŽAJ:

PREDGOVOR	15
UVOD	17
1. KO SU OSOBE SA INVALIDITETOM?	18
2. KONVENCIJA UJEDINJENIH NACIJA O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM	18
2.1 Šta znači potpisivanje i ratifikacija?	18
2.1.1. Ratifikacija	18
2.2. Osnovni principi konvencije	19
2.3 Značaj Konvencije	20
2.3.1. ČLAN 9 Konvencije UN o pravima lica sa invaliditetom	20
2.3.2. Član 27 Konvencije UN o pravima lica sa invaliditetom	20
3. OSNOVNA PRAVA ZAGARANTOVANA KONVENCIJOM	21
4. PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM	22
4.1. Pravo na dostojanstvo i poštovanje	22
4.2. Pravo na jednakost i nediskriminaciju	22
4.3 Pravo na obrazovanje	22
4.4. Pravo na zdravstvenu zaštitu	23
4.5. Pravo na rad i zapošljavanje	23
4.6. Pravo na samostalan život i i podršku u zajednici	24
4.7. Pravo na učešće u društvenom i kulturnom životu	24
4.8. Pravo na zaštitu i sigurnost	24
4.9. Pravo na informisanost i izražavanje mišljenja	25
5. POJAM I NORMATIVNI OKVIR PRISTUPAČNOSTI	25
5.1. Osnovni principi pravila o pristupačnosti objekata	27
5.2. Obavezni elementi pristupačnosti	27
5.3. Savladavanje visinskih razlika	30
5.4. Pristupačnost unutrašnjih prostora	30

5.5. <i>Pristupačnost za samostalan život</i>	30
5.6. <i>Pristupačnost javnih i uslužnih prostora</i>	31
5.7. <i>Pristupačnost javnog saobraćaja i otvorenih površina</i>	31
6. PRAVNI I KRITIČKI OSVRT NA NORMATIVNI OKVIR PRISTUPAČNOSTI	31
7. ANALIZA PODATAKA IZ ISTRAŽIVANJA	33
7.1. <i>Sociodemografske karakteristike ispitanika - zbirni prikaz</i>	33
7.2. <i>Teritorijalna struktura ispitanika</i>	33
7.3. <i>Polna struktura ispitanika</i>	34
7.4. <i>Starosna struktura ispitanika</i>	34
7.5. <i>Obrazovna struktura ispitanika</i>	35
7.6. <i>Ostvarivanje statusa lica sa invaliditetom</i>	35
7.7. <i>Promjena prebivališta zbog invaliditeta</i>	36
8. ISKUSTVA OSOBA SA TJELESNIM INVALIDITETOM	36
8.1. <i>Javne površine i kretanje u otvorenom prostoru</i>	37
8.2. <i>Stambeno-poslovni i finansijski objekti</i>	37
8.3. <i>Obrazovne ustanove</i>	38
8.4. <i>Zdravstvene i ustanove socijalne i dječje zaštite</i>	38
8.5. <i>Kulturne, sportsko-rekreativne, turističke i vjerske ustanove</i>	39
8.6. <i>Javne ustanove i administrativne službe</i>	39
8.7. <i>Prevoz i mobilnost</i>	39
8.8. <i>Pomagala i asistencija</i>	40
8.9. <i>Zaključni osvrt - tjelesni invaliditet</i>	41
9. ISKUSTVA OSOBA SA SENZORNIM INVALIDITETOM	43
9.1. <i>Javne površine kao početna tačka isključenja</i>	44
9.2. <i>Stambeno-poslovni objekti i svakodnevne usluge</i>	44
9.3. <i>Obrazovne, kulturne i sportske ustanove</i>	44
9.4. <i>Zdravstvene ustanove i ustanove socijalne i dječje zaštite</i>	45
9.5. <i>Prevoz kao sistemska barijera</i>	46
9.6. <i>Pomagala, asistivna tehnologija i asistencija drugog lica</i>	46
9.7. <i>Poseban osvrt: osobe sa kombinovanim oštećenjem vida i sluha</i>	49

10. ISKUSTVA OSOBA SA PSIHO-SOCIJALNIM INVALIDITETOM	49
10.1. Javne površine i boravak na otvorenom prostoru	50
10.2. Stambeno-poslovni objekti i svakodnevne usluge	50
10.3. Obrazovne ustanove	51
10.4. Zdravstvene ustanove i ustanove socijalne i dječje zaštite	51
10.5. Kulturne, sportsko-rekreativne i društvene aktivnosti	51
10.6. Prevoz i mobilnost	51
10.7. Informacije, mediji i komunikacija	52
10.8. Strateška neuključenost i sistemske prepreke	52
10.9. Zaključni osvrt - psihosocijalni invaliditet	52
11. UPOREDNI PREGLED OBRAZACA NEPRISTUPAČNOSTI PO VRSTAMA INVALIDITETA	54
12. POZNAVANJE PRAVA I MEHANIZAMA ZAŠTITE-ZBIRNI PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA	56
12.1. Poznavanje prava na podnošenje tužbe zbog diskriminacije	56
12.2. Poznavanje mogućnosti obraćanja Zaštitniku ljudskih prava i sloboda	57
12.3. Stvarna upotreba mehanizma zaštite	58
12.4. Završni komentari ispitanika-sažeti kvalitativni uvid	59
12.5. Kvalitet asistivne opreme i pomagala	59
12.6. Komentari - tjelesni invaliditet	59
12.7. Informacije, orijentacija i tehnologija (oštećenje vida)	59
12.8. Komunikacione barijere (oštećenje sluha)	60
12.9. Povjerenje u institucije i psihološka podrška (psihosocijalni invaliditet)	60
12.10. Zajedničke poruke ispitanika	61
13. INSTITUCIONALNI UPITNIK-REZULTATI I ANALIZA	61
13.1. Institucionalni upitnik - uvodne napomene	61
13.2. Izgrađeno okruženje i fizička pristupačnost	61
13.3. Informacije i komunikacije	62
13.4. Usluge i rad sa građanima	63
13.5. Strategije, planiranje i budžeti	64

13.6. Pritužbe i institucionalna percepcija	64
13.7. Usporedni osvrt: institucionalna perspektiva i iskustva korisnika	64
13.8. Završna napomena	65
13.9. Zaključni i dodatni komentari institucija - sistematizovani kvalitativni uvid	66
14. ZAVRŠNE PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE PRISTUPAČNOSTI	67
14.1. Jačanje institucionalne odgovornosti	67
14.2. Unapređenje inspeksijskog nadzora	68
14.3. Učešće osoba sa invaliditetom u donošenju odluka	68
14.4. Finansijski i podsticajni mehanizmi	68
14.5. Edukacija i podizanje svijesti	69
14.6. Razvoj sudske i upravne prakse	69
14.7. Strateški pristup i praćenje efekata	69
O ORGANIZACIJI	70
O AUTORIMA	72

ZAHVALNICA

Posebnu zahvalnost dugujemo pojedincima i organizacijama koji su svojim angažmanom i posvećenošću dali značajan doprinos prikupljanju podataka, posebno u dijelu obezbjeđivanja učešća osoba sa invaliditetom u istraživanju realizovanom u okviru projekta. Njihova podrška bila je od ključnog značaja za obuhvat ciljne grupe i vjerodostojnost dobijenih nalaza.

Zahvaljujemo se: Anidi Avdić Kačar, Udruženju roditelja djece sa teškoćama u razvoju - Zračak nade, JU Dnevni centar za djecu sa smetnjama u razvoju i lica sa invaliditetom Pljevlja, Savezu udruženja paraplegičara Crne Gore, Savezu udruženja roditelja djece i omladine sa teškoćama u razvoju Naša inicijativa, Udruženju lica sa tjelesnim invaliditetom Crne Gore -ULTICG, Organizaciji slijepih za Kotor, Herceg Novi, Budvu i Tivat, Opštinskom udruženju multiple skleroze Bijelo Polje, Udruženju roditelja djece i mladih sa smetnjama u razvoju „Puževa kućica” Budva, Udruženju roditelja djece i omladine sa smetnjama u razvoju „Staze”, Društvu roditelja djece sa posebnim potrebama, Organizaciji slijepih za Bijelo Polje i Mojkovac, Udruženju paraplegičara Kotor i Prvom udruženju roditelja djece i omladine sa smetnjama u razvoju - Podgorica, koji su svojim aktivnim učešćem, distribucijom upitnika i motivisanjem članstva omogućili kvalitetnu realizaciju istraživanja i snažniju participaciju osoba sa invaliditetom.

PREDGOVOR

Pristupačnost za lica sa invaliditetom predstavlja osnovni preduslov njihovog ravnopravnog učešća u društvu. U skladu sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom, koju je Crna Gora ratifikovala 2009. godine, država je dužna da licima sa invaliditetom, na osnovu jednakosti sa drugima, obezbjedi pristup izgrađenom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, kao i svim uslugama i objektima namijenjenim javnosti. Pristupačnost ne podrazumijeva samo tehničko ispunjavanje standarda, već stvarno uklanjanje barijera i omogućavanje samostalnog života i punog učešća u zajednici.

Polazeći od ove činjenice, Nevladina organizacija „**Ekvivalent**“ je u saradnji sa „**Organizacijom slijepih za Bar i Ulcinj**“ započela sa realizacijom projekta „**Mi + Vi = Društvo bez barijera**“, zahvaljujući podršci **Ministarstva ljudskih i manjinskih prava Crne Gore**, u oblasti zaštite lica sa invaliditetom u 2025. godini. Projekat obuhvata istraživanje o pristupačnosti javnih prostora, prevoza, informacija i komunikacija, usluga i proizvoda namijenjenih javnosti, sa posebnim naglaskom na iskustva i zadovoljstvo lica sa invaliditetom već preduzetim mjerama.

Rezultati istraživanja su prikazani u ovoj publikaciji, koja će javnosti biti predstavljena posredstvom video podkasta i konferencije posvećene konceptu univerzalnog dizajna, sa ciljem jačanja svijesti javnosti i podsticanja institucija na doslednu primjenu principa pristupačnosti u praksi.

UVOD

Već skoro dvije decenije Crna Gora aktivno radi na usklađivanju nacionalnog zakonodavstva sa standardima Evropske unije. Usvojena su značajna afirmativna zakonska rješenja, a prava osoba sa invaliditetom zagarantovana su Ustavom i nizom zakona, među kojima su primarni Zakon o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom.

Ipak, pitanje primjene prava na pristupačnost u praksi i dalje je od ključnog značaja. Ova publikacija ima za cilj da prikaže stvarno stanje pristupačnosti izgrađenog okruženja, prevoza, informacija i komunikacija, te javnih usluga i objekata, na osnovu podataka prikupljenih sprovođenjem istraživanja sa licima sa invaliditetom. Cilj je da se ukaže na razlike između formalnog zakonskog regulisanja prava i stvarne primjene u praksi, te da se istakne neophodnost u primjeni univerzalnog dizajna i na doslijednost u uklanjanju barijera, kako bi lica sa invaliditetom mogla ravnopravno učestvovati u životu zajednice.

1. KO SU OSOBE SA INVALIDITETOM?

Osobe sa invaliditetom su ravnopravni članovi društva i imaju jednaka prava kao i svi drugi ljudi. Invaliditet ne umanjuje ljudsko dostojanstvo, sposobnosti, vrijednosti i pravo na pun i aktivan život u zajednici. Društvo ima obavezu da ukloni prepreke i obezbjedi uslove za ravnopravno učešće svih.

2. KONVENCIJA UJEDINJENIH NACIJA O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM

Konvencija je usvojena 13. 12. 2006. godine. Otvorena za potpisivanje 30. 03. 2007. godine, u sjedištu Ujedinjenih nacija u Njujorku, a stupila na snagu 03. 05. 2008. godine.

Crna Gora je Konvenciju ratifikovala 27. 07. 2009. godine. Konvencija poput svih ratifikovanih međunarodnih pravnih akata postaje sastavni dio crnogorskog zakonodavstva.

Konvencija predstavlja prvi pravno obavezujući međunarodni instrument koji se isključivo bavi pravima osoba sa invaliditetom i potvrđuje da su osobe sa invaliditetom nosioci svih ljudskih prava i osnovnih sloboda.

2.1. Šta znači potpisivanje i ratifikacija?

Potpisivanjem Konvencije država izražava političku opredijeljenost i spremnost da poštuje njene ciljeve i principe. Ovim činom država potpisnica pokazuje namjeru da teži da postane ugovorna strana, ali samim potpisivanjem još ne stvara punu pravnu obavezu primjene Konvencije.

2.1.1. Ratifikacija:

Ratifikacijom Konvencije država formalno i pravno prihvata njene odredbe i preuzima obavezu njene primjene.

To znači da je država dužna da:

- uskladi svoje nacionalno zakonodavstvo i javne politike sa odredbama Konvencije;

- aktivno štiti, promoviše i unapređuje prava osoba sa invaliditetom;
- obezbjeđi efikasne mehanizme sprovođenja i zaštite prava;
- redovno izvještava Komitet za prava osoba sa invaliditetom o primjeni Konvencije; i
- osigura da Konvencija postane dio obavezujućeg pravnog sistema države.

Ratifikacija, dakle, predstavlja prelazak sa političke namjere na pravnu odgovornost.

2.2. Osnovni principi Konvencije

Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom zasniva se na temeljnim principima koji obavezuju države da osiguraju puno poštovanje, zaštitu i ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom.

Ti principi su:

- poštovanje urođenog dostojanstva, individualne autonomije i slobode izbora, uključujući pravo osobe da samostalno donosi odluke o vlastitom životu;
- nediskriminacija, odnosno zabrana svakog oblika isključivanja ili ograničavanja na osnovu invaliditeta;
- puno i efikasno učešće i uključenost u društvo, bez prepreka i segregacije;
- poštovanje različitosti i prihvatanje osoba sa invaliditetom kao dijela ljudske raznolikosti i čovječnosti;
- jednake mogućnosti, uz uklanjanje prepreka i osiguravanje potrebne podrške;
- pristupačnost, koja podrazumijeva fizičku, komunikacijsku, informacionu i institucionalnu dostupnost svima;
- ravnopravnost žena i muškaraca, uz prepoznavanje višestruke diskriminacije kojoj žene i djevojčice sa invaliditetom mogu biti izložene; i
- poštovanje razvojnih sposobnosti djece sa invaliditetom i njihovog prava na očuvanje vlastitog identiteta.

Ovi principi predstavljaju temelj za tumačenje i primjenu svih prava predviđenih Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom i obavezuju države da ih dosledno primjenjuju u zakonodavstvu, politikama i praksi.

2.3. Značaj Konvencije

Konvencijom se ne uspostavljaju posebna ljudska prava, već se potvrđuje da osobe sa invaliditetom imaju pravo na puno i ravnopravno uživanje svih postojećih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Njena suština je u tome da obavezuje države potpisnice da uklone pravne, fizičke, komunikacijske i društvene prepreke koje otežavaju, ograničavaju ili onemogućavaju ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u zajednici.

Konvencija pomjera fokus sa invaliditeta kao lične karakteristike na odgovornost društva i države da osiguraju pristupačnost, razumno prilagođavanje i jednake mogućnosti. Iz tog razloga invaliditet se prepoznaje kao rezultat interakcije između osobe i barijera u okruženju, a ne kao razlog za isključivanje ili ograničavanje prava.

2.3.1. ČLAN 9 Konvencije UN o pravima lica sa invaliditetom:

U cilju omogućavanja osobama sa invaliditetom da žive samostalno i u potpunosti učestvuju u svim aspektima života, države potpisnice konvencije su u obavezi da preduzmu odgovarajuće mjere kako bi osigurale pristupačnost osobama sa invaliditetom, na osnovu jednakosti sa drugima.

Ove mjere obuhvataju pristup:

- fizičkom okruženju (zgrade, puteve, prevoz i druge unutrašnje i spoljne objekte i postrojenja, uključujući škole, stambene objekte, medicinska zdanja i radna mjesta); i
- informacijama, komunikacijama i drugim uslugama, uključujući elektronske usluge i službe i servise za slučaj vanrednih situacija.

Obaveza obezbjeđivanja prava na pristup odnosi se i na urbane i ruralne sredine, podrazumijevajući uklanjanje postojećih i sprečavanje nastanka novih barijera.

2.3.2. ČLAN 27 Konvencije UN o pravima lica sa invaliditetom:

Države potpisnice konvencije priznaju pravo osoba sa invaliditetom na rad, na ravnopravnoj osnovi sa drugima. Ovo pravo uključuje mogućnost da osobe sa invaliditetom zarađuju za život radom koji slobodno biraju ili prihvataju, u otvorenom, inkluzivnom i pristupačnom radnom okruženju.

U skladu s tim, države potpisnice su obavezne da:

- zabrane svaki oblik diskriminacije po osnovu invaliditeta u vezi sa pravom na rad i zapošljavanje;
- osiguraju pravične i povoljne uslove rada;
- omogućće odgovarajuća prilagođavanja i pomoć za obavljanje radnih zadataka;
- aktivno podsticanje poslodavaca da zapošljavaju osobe sa invaliditetom kroz implementaciju odgovarajućih politika i mjera, uključujući programe afirmativne akcije, podsticajne mjere i druge relevantne inicijative; i
- obezbjede zaštitu od prisilnog rada, uznemiravanja i drugih oblika zlostavljanja.

Poštovanje prava na rad i zapošljavanje predstavlja ključni faktor socijalne uključenosti, ekonomske nezavisnosti i dostojanstva osoba sa invaliditetom.

3. OSNOVNA PRAVA ZAGARANTOVANA KONVENCIJOM

Konvencija potvrđuje da osobe sa invaliditetom uživaju sva ljudska prava i osnovne slobode na ravnopravnoj osnovi sa drugima, te, u skladu s tim, državama potpisnicama nameće obavezu da osiguraju njihovu punu i efektivnu primjenu.

Između ostalog, Konvencija garantuje:

- pravo na jednakost pred zakonom i zabranu diskriminacije po osnovu invaliditeta;
- pravo na pristupačnost, uključujući pristup fizičkom okruženju, prevozu, informacijama, komunikacijama i uslugama dostupnim javnosti;
- pravo na život, slobodu i sigurnost ličnosti;
- pravo na jednako priznavanje pred zakonom i poslovnu sposobnost, uz obezbjeđivanje potrebne podrške u ostvarivanju pravne sposobnosti;
- pravo na samostalan život i uključenost u zajednicu, uz mogućnost izbora mjesta i načina života;
- pravo na inkluzivno obrazovanje na svim nivoima, bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti;

- pravo na najviši mogući standard zdravstvene zaštite bez diskriminacije, kao i pravo na rehabilitaciju i rehabilitaciju;
 - pravo na rad i zapošljavanje, uključujući pravo na rad u otvorenom, inkluzivnom i pristupačnom radnom okruženju;
 - pravo na učešće u političkom i javnom životu, uključujući pravo glasa i kandidovanja;
 - pravo na učešće u kulturnom životu, rekreaciji, slobodnim aktivnostima i sportu;
 - pravo na slobodu od eksploatacije, nasilja i zlostavljanja; i
 - pravo na pristup pravdi, uz proceduralna i odgovarajuća prilagođavanja.
- Sva navedena prava moraju se ostvarivati na ravnopravnoj osnovi sa drugima, uz obezbjeđivanje razumnog prilagođavanja i uklanjanja prepreka, koji sprečavaju puno učešće osoba sa invaliditetom u društvu.

4. PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM

4.1. Pravo na dostojanstvo i poštovanje

Svaka osoba sa invaliditetom ima pravo na poštovanje, uvažavanje i zaštitu dostojanstva. Niko ne smije biti vrijeđan, omalovažavan, izolovan ili diskriminisan zbog svog invaliditeta.

4.2. Pravo na jednakost i nediskriminaciju

Osobe sa invaliditetom imaju pravo na jednak postup svim oblastima života: obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti, kulturi, sportu i javnom životu i svim drugim oblastima kojima se garantuje ravnopravno učešće u zajednici. Diskriminacija po osnovu invaliditeta je zabranjena.

4.3. Pravo na obrazovanje

Svaka osoba sa invaliditetom ima pravo na kvalitetno, inkluzivno i dostupno obrazovanje, bez diskriminacije i isključivanja iz redovnog obrazovnog sistema.

To podrazumijeva:

- obrazovanje u redovnim vaspitno-obrazovnim ustanovama uz obezbjeđivanje odgovarajuće podrške;

- prilagođene nastavne metode, planove i materijale u skladu sa individualnim potrebama;
- obezbjeđivanje asistenata u nastavi i drugih vidova stručne podrške, kada je to potrebno; i
- pristupačnost školskih objekata, nastavnih sredstava i digitalnih obrazovnih sadržaja.

Cilj je da svako dijete razvije svoje sposobnosti, talente i potencijale u okruženju koje podstiče ravnopravnost, samostalnost i puno učešće u društvu.

4.4. Pravo na zdravstvenu zaštitu

Osobe sa invaliditetom imaju pravo na dostupnu, kvalitetnu i pravovremenu zdravstvenu zaštitu, bez diskriminacije i na ravnopravnoj osnovi sa drugima.

To uključuje:

- preventivne preglede i ranu dijagnostiku;
- adekvatno liječenje, rehabilitaciju i kontinuiranu zdravstvenu njegu;
- medicinska pomagala, asistivne tehnologije i terapije u skladu sa individualnim potrebama;
- pristupačne zdravstvene ustanove, opremu i informacije o zdravstvenom stanju; i
- pravo da, na osnovu potpunih i pristupačnih informacija, samostalno donosi odluke o svom liječenju, uz poštovanje dostojanstva, privatnosti i ličnog integriteta.

Zdravstvene usluge moraju biti fizički, komunikacijski i finansijski dostupne, te prilagođene potrebama svakog pojedinca.

4.5. Pravo na rad i zapošljavanje

Osobe sa invaliditetom imaju pravo na rad, slobodan izbor zanimanja i zapošljavanje pod jednakim uslovima kao i drugi, bez diskriminacije.

To podrazumijeva:

- pristup tržištu rada i mogućnost zapošljavanja u otvorenom, inkluzivnom i pristupačnom radnom okruženju;
- obezbjeđivanje razumnih prilagođavanja radnog mjesta, u skladu sa individualnim potrebama;

- jednake uslove rada, jednaku zaradu za rad iste vrijednosti i mogućnosti za napredovanje; i
 - poštovanje radnih prava, dostojanstva i bezbjednosti zaposlenih.
- Rad doprinosi ekonomskoj nezavisnosti, samostalnosti, samopouzdanju i punoj društvenoj uključenosti osoba sa invaliditetom.

4.6. Pravo na samostalan život i podršku u zajednici

Osobe sa invaliditetom imaju pravo da žive samostalno i da slobodno biraju mjesto i društvo u kojem žele živjeti, uz obezbjeđivanje pristupa podršci koja im je potrebna za puno učešće u zajednici.

To uključuje:

- ličnu asistenciju i podršku u obavljanju svakodnevnih aktivnosti;
- socijalne, porodične i zajedničke usluge prilagođene individualnim potrebama;
- podršku u obavljanju svakodnevnog života, uključujući pristup obrazovanju, zapošljavanju i drugim oblastima društvenog života; i
- mogućnost samostalnog odlučivanja o sopstvenom životu i pune kontrole nad sopstvenim izborima.

Cilj je da se osobama sa invaliditetom omogući samostalan, ravnopravan i dostojanstven život, kao punopravnim članovima zajednice.

4.7. Pravo na učešće u društvenom i kulturnom životu

Osobe sa invaliditetom imaju pravo da ravnopravno učestvuju u svim aspektima društvenog i kulturnog života.

To uključuje:

- učešće u kulturnim, sportskim i rekreativnim aktivnostima;
- aktivno učešće u javnom i političkom životu; i
- pravo da budu uključene u donošenje odluka koje se tiču njihovog života i zajednice.

Njihov glas mora biti uvažen i uzet u obzir prilikom planiranja, usvajanja politika i sprovođenja programa koji se direktno odnose na njih.

4.8. Pravo na zaštitu i sigurnost

Osobe sa invaliditetom imaju pravo na punu zaštitu od svakog oblika nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i eksploatacije.

To uključuje:

- stvaranje uslova sigurnosti i zaštite osoba sa invaliditetom u svim situacijama;
- preduzimanje preventivnih mjera sa ciljem sprečavanja nasilja, zlostavljanja i eksploatacije;
- obezbjeđivanje dostupnih mehanizama prijave i podrške žrtvama;
- istraživanje i sankcionisanje svakog oblika kršenja zagarantovanih prava;
- podizanje svijesti i edukaciju javnosti o pravima i sigurnosti osoba sa invaliditetom; i
- stvaranje uslova da svi servisi zaštite budu fizički, komunikacijski i institucionalno pristupačni.

Cilj je stvoriti okruženje u kojem osobe sa invaliditetom mogu živjeti sigurno, dostojanstveno i ravnopravno, bez straha od nasilja, zanemarivanja ili diskriminacije.

4.9. Pravo na informisanost i izražavanje mišljenja

Osobe sa invaliditetom imaju pravo na pristup informacijama u pristupačnim formatima i na lako razumljiv način i da slobodno izražavaju svoja mišljenja i stavove. Njihove potrebe, izbori i odluke moraju biti poštovane i uzete u obzir pri donošenju odluka koje ih se direktno tiču.

Poštovanje prava osoba sa invaliditetom podrazumijeva stvaranje društva jednakih mogućnosti, solidarnosti i međusobnog uvažavanja. Uklanjanjem barijera i pružanjem potrebne podrške stvara se ambijent u kojem svi ljudi imaju priliku da žive dostojanstveno, ravnopravno i samostalno.

5. POJAM I NORMATIVNI OKVIR PRISTUPAČNOSTI

Osobe sa invaliditetom imaju pravo na:

- pristupačno izgrađeno okruženje, uključujući javne i privatne zgrade, škole, vrtiće, fakultete, zdravstvene ustanove, centre za socijalni rad, sudove, kulturne i sportske objekte, kao i javne površine (ulice, trotoare, parkove i druga mjesta od javnog značaja);

- pristupačan, bezbjedan i prilagođen javni prevoz, uključujući drumski, željeznički, vodeni i vazdušni prevoz i prateću saobraćajnu infrastrukturu (stanice, stajališta, perone, pristane, luke, aerodrome i signalizaciju);
- pristup informacijama i komunikacijama u svim formatima, uključujući Brajevo pismo, uvećanu štampu, audio format, znakovni jezik, titlovanje, taktilne oznake, kao i laku i razumljivu komunikaciju;
- pristupačne digitalne sadržaje i elektronske usluge, uključujući internet stranice, mobilne aplikacije i e-servise javne uprave;
- razumne prilagodbe u obrazovanju, radu, zdravstvu i drugim oblastima, u skladu sa individualnim potrebama; i
- podršku za samostalan život i puno učešće u zajednici.

Pristupačnost omogućava samostalnost i aktivno učešće u društvu.

Osnovni pravni akt kojim se detaljno uređuje pristupačnost objekata u Crnoj Gori jeste Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, koji je objavljen u „Službenom listu CG”, br. 41/2025 od 28. 04. 2025. godine, a koji je stupio je na snagu 06 . 05. 2025. godine.

Pravilnik predstavlja razradu zakonskih obaveza koje proizilaze iz Zakona o izgradnji objekata, kao i iz preuzetih međunarodnih obaveza Crne Gore, posebno Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, te Direktivom (EU) 2019/882 Evropskog parlamenta i Vijeća iz 2019 o zahtjevima za pristupačnost proizvoda i usluga.

Pristupačnost podrazumijeva skup tehničkih, arhitektonskih, komunikacijskih i informacionih rješenja kojima se omogućava nesmetano korišćenje objekata i prostora osobama sa invaliditetom i licima smanjene pokretljivosti. U ovu grupu spadaju osobe koje koriste invalidska kolica, osobe sa oštećenjem vida ili sluha, starije osobe, trudnice, roditelji sa djecom u kolicima, ali i sva lica koja se privremeno ili trajno suočavaju sa preprekama u kretanju.

Pristupačnost objekata ne podrazumijeva samo fizički pristup prostoru, već mogućnost samostalnog, bezbjednog i dostojanstvenog kretanja, boravka, rada i učešća u svim segmentima društvenog života. Savremeno razumijevanje pristupačnosti polazi od toga da invaliditet ne proizilazi isključivo od tjelesnog i senzornog oštećenja, već iz interakcije osobe i neprilagođenog okruženja. Stepenice bez rampe, nedostatak

lifta, nečitljive informacije ili nepristupačni toaleti često predstavljaju veću prepreku od samog oštećenja. Zbog toga se pristupačnost danas posmatra kao sastavni dio ljudskih prava, jednakosti i dostojanstva.

5.1. Osnovni principi pravila o pristupačnosti objekata

Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata jasno definiše da se pristupačnost obezbeđuje već u fazi izrade tehničke dokumentacije i projektovanja objekata.

Osnovni principi na kojima se pravilnik zasniva su:

- princip jednakog pristupa;
- princip samostalnosti i bezbjednosti;
- princip univerzalnog dizajna; i
- princip dostojanstva i privatnosti korisnika.

Ovi principi zahtijevaju da se objekti projektuju tako da osobe sa invaliditetom mogu koristiti prostor pod istim ili približno istim uslovima kao i ostali korisnici.

5.2. Obavezni elementi pristupačnosti

Obavezni elementi pristupačnosti su sastavni dio tehničke dokumentacije koja se izrađuje za potrebe građenja objekta, kojima se određuje veličina, svojstva, instalacije, uređaji i druga oprema objekta radi obezbeđivanja pristupa, kretanja, boravka, rada i bezbjedne evakuacije lica sa invaliditetom i lica smanjene pokretljivosti pod istim uslovima kao i drugim licima. U daljem dijelu data je tabela obavenih elemenata pristupačnosti za pojedine vrste objekata:

Vrsta objekta	Obavezni elementi pristupačnosti
Robna kuća	Pristupačan ulaz; široki hodnici; pristupačan WC; pristupačan pult; oglasni pano; orijentacioni plan
Trgovački/uslužni centar	Pristupačan ulaz; široki hodnici; pristupačan WC; pristupačan pult; oglasni pano; orijentacioni plan
Samoposluga $\geq 200 \text{ m}^2$	Pristupačan ulaz; široki hodnici; pristupačan WC; pristupačan pult
Tržnica/ pijaca	Pristupačan ulaz; široke komunikacije
Ugostiteljski objekti ≥ 80 mjesta	Pristupačan ulaz; široki hodnici; pristupačan WC; pristupačni prolazi i šank
Disko/noćni klub	Pristupačan ulaz; široki hodnici; pristupačan WC
Hotel	Pristupačan ulaz; široki hodnici; pristupačni WC i kupatila; pristupačne sobe; pristupačne tuš kabine; oglasni pano
Banka (<3 šaltera)	Pristupačan ulaz; široki hodnici; pristupačni bankomat/tekstofon/telefonski uređaji
Banka (≥ 3 šaltera)	Pristupačan ulaz; široki hodnici; pristupačni šalter
Škola/obrazovna institucija	Pristupačan ulaz; široki hodnici; pristupačan WC; pristupačne učionice; mjesta u gledalištu gdje postoji dvorana; oglasni pano

Vrsta objekta	Obavezni elementi pristupačnosti
Dom zdravlja	Pristupačan ulaz; široki hodnici; pristupačan WC; šalter; induktivna petlja; oglasni pano; orijentacioni plan
Bolnica	Pristupačan ulaz; hodnici; pristupačni WC i kupatila; pristupačne sobe i prostorije; kabine; tuševi; šalter; oglasni pano; orijentacioni plan
Autobuska/željeznička stanica	Pristupačan ulaz; hodnici; pristupačan WC; šalter; mjesta u gledalištu; induktivna petlja; oglasni pano; peroni i taktilne staze
Javno parkiralište	Pristupačna parking mjesta (min 5%); pristupačan izlaz na trotoar
Sportska dvorana	Pristupačan ulaz; hodnici; pristupačan WC; kabine; tuš kabine; mjesta u gledalištu; oglasni pano; orijentacioni plan

Tabela broj 1

Obavezni elementi pristupačnosti obuhvataju sledeće elemente pristupačnosti:

1. elemente za savladavanje visinskih razlika;
2. elemente pristupačnosti za samostalni život; i
3. elemente pristupačnosti javnog saobraćaja.

Primjena ovih elemenata zavisi od namjene i karakteristika objekta, ali je njihovo prisustvo obavezno u javnim, poslovnim, stambenim i stambeno-poslovnim objektima propisanim pravilnikom. Pravilnik propisuje da pristupačnost ne podrazumijeva samo fizičko kretanje, pa

taktilne staze, kontrastne oznake, zvučna i vizuelna signalizacija predstavljaju obavezne elemente u objektima javne namjene. Ovi elementi omogućavaju orijentaciju i bezbjedno kretanje osobama sa oštećenjem sluha i vida.

5.3. Savladavanje visinskih razlika

Jedna od najčešćih prepreka u prostoru jesu visinske razlike. Pravilnik propisuje više rješenja za njihovo savladavanje: rampe, stepeništa prilagođena osobama sa invaliditetom, liftove i platforme.

Rampa mora imati odgovarajući nagib, dovoljnu širinu, odmorišne podeste, rukohvate i protivkliznu površinu, odnosno da omogućava samostalno kretanje korisnika invalidskih kolica, ali i sigurnost drugih korisnika.

Liftovi predstavljaju obavezno rješenje za veće visinske razlike i višespratne objekte. Pristupačan lift mora imati odgovarajuće dimenzije, taktilne i vizuelne oznake, zvučnu najavu spratova i komandnu ploču prilagođenu osobama sa oštećenjem vida i sluha.

5.4. Pristupačnost unutrašnjih prostora

Unutrašnji prostori objekata moraju biti organizovani tako da omogućavaju nesmetano kretanje i korišćenje svih sadržaja. Ulazni prostori, hodnici, vrata i komunikacije moraju imati dovoljne dimenzije, minimalne pragove i jasne oznake.

Posebna pažnja posvećuje se sanitarnim prostorijama. Pristupačni sanitarni prostori predstavljaju jedan od najvažnijih elemenata pristupačnosti, jer direktno utiču na mogućnost dužeg boravka u objektu. Pristupačni toalet i kupatilo moraju omogućiti manevrisanje invalidskim kolicima, imati odgovarajuće rukohvate, prilagođenu visinu sanitarija i sigurnosne elemente za poziv u pomoć.

5.5. Pristupačnost za samostalni život

Stanovi, sobe, učionice i radni prostori moraju biti projektovani tako da omogućavaju samostalan život i rad osoba sa invaliditetom. Pravilnik uvodi koncept jednostavno prilagodljivog stana, koji se može prilagoditi bez značajnih građevinskih intervencija.

Kuhinje, radne površine, ormari i instalacije projektuju se tako da budu dostupni iz invalidskih kolica, dok se prostorije dimenzionišu tako da omogućavaju okretanje i slobodno kretanje.

5.6. Pristupačnost javnih i uslužnih prostora

Uslužni prostori poput restorana, kafana, šaltera, pultova i glasačkih kabina moraju biti dostupni svim korisnicima. To podrazumijeva odgovarajuću visinu pultova, dovoljan prolaz između stolova, kontrastnu obradu površina i jasne oznake.

Pristupačnost ovih prostora ima poseban značaj jer direktno utiče na učešće osoba sa invaliditetom u javnom, političkom i društvenom životu.

5.7. Pristupačnost javnog saobraćaja i otvorenih površina

Pristupačnost se ne završava na ulazu u objekat. Javne pješačke površine, stajališta, peroni, parking mjesta, pješački prelazi i raskrsnice moraju biti projektovani tako da omogućavaju bezbjedno i samostalno kretanje.

Taktilne površine, zvučni semafori, oboreni ivičnjaci i jasno označena parking mjesta ključni su elementi koji osobama sa oštećenjem vida i korisnicima invalidskih kolica omogućavaju orijentaciju i kretanje u prostoru.

Pristupačnost objekata za osobe sa invaliditetom nije pitanje luksuza, već osnovni uslov ravnopravnosti i poštovanja ljudskih prava. Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata daje jasan i detaljan okvir za projektovanje i izgradnju pristupačnog okruženja.

Dosljedna primjena ovih propisa doprinosi stvaranju društva bez barijera, u kojem svako lice, bez obzira na invaliditet ili smanjenu pokretljivost, može živjeti, raditi i učestvovati u zajednici pod jednakim uslovima.

6. PRAVNI I KRITIČKI OSVRT NA NORMATIVNI OKVIR PRISTUPAČNOSTI

Sa pravnog aspekta, Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata predstavlja skup obaveza koje proizilaze iz Zakona o izgradnji objekata i međunarodnih obaveza Crne Gore u oblasti zaštite prava osoba sa invaliditetom. Njegova snaga leži u jasno propisanim tehničkim standardima, dimenzijama, položaju i načinu obilježavanja

pristupačnosti, čime se smanjuje prostor za proizvoljno tumačenje.

Međutim, upravo ta tehnička detaljnost u praksi nerijetko dovodi do formalističkog pristupa. Pristupačnost se često posmatra kao administrativni zahtjev koji treba „zadovoljiti na papiru“, umjesto kao suštinsko pravo korisnika. Takav pristup rezultira rješenjima koja su formalno usklađena sa pravilnikom, ali u stvarnosti neupotrebljiva ili nedovoljno funkcionalna za osobe sa invaliditetom.

Kritički posmatrano, pravilnik se dominantno oslanja na tehničko-građevinski model pristupačnosti, dok je manje pažnje posvećeno komunikacionim i informacionim barijerama, kao i obuci osoblja u javnim institucijama. Pristupačan objekat bez pristupačnih informacija ili bez senzibilisanog osoblja i dalje predstavlja barijeru u praksi.

Dodatno, pitanje sankcija i pravne zaštite nije dovoljno razrađeno na podzakonskom nivou. Iako obaveza pristupačnosti postoji, mehanizmi kojima bi osobe sa invaliditetom mogle efikasno ostvariti zaštitu svojih prava u slučaju nepristupačnosti objekata često su spori i nedovoljno djelotvorni. U tom smislu, neophodno je jačati inspeksijski nadzor, ali i sudsku praksu koja bi jasnije afirmisala pristupačnost kao subjektivno pravo, a ne kao puku tehničku normu.

Sa stanovišta vladavine prava, posebno je važno da se propisi o pristupačnosti dosljedno primjenjuju i na javne institucije. Nepristupačnost sudova, upravnih organa ili izbornih mjesta predstavlja dvostruku povredu, kako prava na jednak pristup javnim uslugama, tako i povjerenja građana u institucije sistema.

Iako normativni okvir pruža dobru osnovu za obezbjeđivanje pristupačnosti, njegov puni efekat može se ostvariti samo uz promjenu pristupa: od formalnog ispunjavanja tehničkih uslova ka suštinskom razumijevanju pristupačnosti kao ljudskog prava.

Pristupačnost ne smije biti izuzetak niti privilegija, već standard koji se podrazumijeva u svakom segmentu planiranja, izgradnje i korišćenja prostora.

7. ANALIZA PODATAKA IZ ISTRAŽIVANJA

7.1. Sociodemografske karakteristike ispitanika – zbirni prikaz

Istraživanje o ostvarivanju prava na pristup izgrađenom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uslugama i proizvodima namijenjenim javnosti sprovedeno je na uzorku od ukupno 627 ispitanika sa tjelesnim, senzornim i psihosocijalnim invaliditetom. Podaci predstavljani u ovom poglavlju odnose se na objedinjene sociodemografske karakteristike ispitanika, koje su bile identične u sva tri korisnička upitnika. Cilj ovog dijela je da pruži jasan i uporediv kontekst za tumačenje rezultata po pojedinačnim vrstama invaliditeta, uz ujednačen i metodološki dosljedan prikaz.

Uzorak istraživanja odlikuje se visokom teritorijalnom i strukturnom zastupljenošću, jer uključuje ispitanike iz sve tri regije Crne Gore, uz relativno uravnoteženu polnu strukturu, širok raspon starosnih kategorija i raznovrsnu obrazovnu strukturu. Istraživanje je realizovano kroz tri metodološki usklađena upitnika za osobe sa tjelesnim, senzornim i psihosocijalnim invaliditetom, čime je omogućena uporedna analiza između različitih vrsta invaliditeta, a obuhvaćene su sve ključne oblasti pristupačnosti – javne površine, stambeno-poslovni i finansijski objekti, obrazovanje, zdravstvo, socijalna zaštita, kultura, sport, mediji, administrativne službe i različiti vidovi prevoza. Dodatno, sproveden je i poseban upitnik sa institucijama o stepenu dostupnosti objekata, usluga, informacija i komunikacija, čime je analiza dopunjena perspektivom samih institucija.

7.2. Teritorijalna struktura ispitanika

Analiza mjesta prebivališta, odnosno boravišta ispitanika u posljednjih godinu dana pokazuje da najveći broj ispitanika dolazi iz Podgorice, pri čemu se, u zavisnosti od vrste invaliditeta, učešće ispitanika iz glavnog grada kreće od oko 40% do preko 50% validnih odgovora. Ovakva struktura uzorka je očekivana i može se objasniti činjenicom da je Podgorica administrativni, institucionalni i uslužni centar države, sa najvećom koncentracijom zdravstvenih, socijalnih i obrazovnih ustanova, ali i organizacija koje okupljaju osobe sa invaliditetom. Dodatni faktor

predstavlja i činjenica da je nosilac istraživanja organizacija sa sjedištem u Podgorici, što je uticalo na veću dostupnost ispitanika iz ove opštine.

Pored Podgorice, značajan broj ispitanika dolazi i iz drugih urbanih sredina, naročito iz primorskih i sjevernih opština. Kada se posmatra regionalna raspodjela, može se uočiti da oko četvrtine do trećine ispitanika dolazi iz opština sjevernog regiona (npr. Pljevlja, Bijelo Polje, Rožaje), dok je primorski region (Bar, Kotor i druge opštine) zastupljen sa približno petinom ukupnog uzorka. Centralni region, uz Podgoricu, obuhvata i manji broj ispitanika iz drugih opština, poput Cetinja.

Ovakva teritorijalna struktura omogućava sagledavanje problema pristupačnosti u različitim lokalnim kontekstima, ali istovremeno jasno ukazuje na izraženu centralizaciju usluga i podrške, što se u kasnijim poglavljima reflektuje kroz razlike u dostupnosti institucija, servisa i prilagođavanja na lokalnom nivou.

7.3. Polna struktura ispitanika

U ukupnom uzorku prisutna je relativno uravnotežena polna struktura, uz blagu dominaciju žena. Žene čine nešto više od polovine ispitanika (u rasponu od oko 55% do 64% u zavisnosti od poduzorka), dok muškarci čine preostali dio uzorka.

Polna zastupljenost u istraživanju bila je predmet pažnje prilikom planiranja i realizacije terenskog rada, sa ciljem obezbjeđivanja ravnopravnog učešća žena i muškaraca. U tom kontekstu, struktura uzorka omogućava sagledavanje iskustava pristupačnosti bez izražene rodne disproporcije.

S obzirom na to da rodna analiza nije bila primarni cilj istraživanja, ovi podaci se koriste kao kontekstualni okvir, bez dodatne interpretacije rodnih razlika.

7.4. Starosna struktura ispitanika

Starosna struktura ispitanika pokazuje da je istraživanjem dominantno obuhvaćena radno aktivna populacija. Više od dvije trećine ispitanika nalazi se u starosnim grupama od 25 do 64 godine, sa naročito izraženim učešćem ispitanika starosti između 35 i 54 godine.

Mlađi ispitanici, uzrasta od 18 do 24 godine, kao i osobe starije od 65 godina, zastupljeni su u znatno manjem obimu. Ovakva struktura uka-

zuje da se problemi pristupačnosti u najvećoj mjeri reflektuju na osobe koje bi, u odsustvu prepreka, mogle biti aktivno uključene u tržište rada, obrazovanje i društveni život. Time nepristupačnost dobija dodatnu dimenziju – ne samo kao socijalni, već i kao razvojni i ekonomski problem.

7.5. *Obrazovna struktura ispitanika*

Analiza obrazovne strukture pokazuje da najveći dio ispitanika ima završen srednji nivo obrazovanja, što obuhvata oko dvije trećine ukupnog uzorka. Osnovno obrazovanje ili odsustvo formalnog obrazovanja prisutno je kod manjeg dijela ispitanika, dok oko jedne petine ispitanika ima više ili visoko obrazovanje.

Ovakva obrazovna struktura ukazuje da značajan broj osoba sa invaliditetom posjeduje formalne kvalifikacije i potencijal za aktivno učešće u društvu i na tržištu rada. Međutim, rezultati u narednim poglavljima pokazuju da obrazovni kapital često nije praćen odgovarajućim mogućnostima u praksi, upravo zbog prepreka u pristupu javnim površinama, objektima, prevozu, informacijama, komunikacijama i uslugama.

7.6. *Ostvarivanje statusa lica sa invaliditetom*

Većina ispitanika navodi da ima ostvaren status lica sa invaliditetom, pri čemu se procenat pozitivnih odgovora u zavisnosti od vrste invaliditeta kreće od oko 84% do gotovo 95%. Na prvi pogled, ovi podaci ukazuju na visok stepen uključenosti ispitanika u formalne sisteme priznavanja invaliditeta.

Međutim, detaljnija analiza pokazuje značajnu neujednačenost u razumijevanju samog pojma „statusa“. Ispitanici pod ovim pojmom navode rješenja različitih institucija, uključujući Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Fond penzijskog i invalidskog osiguranja, kao i centre za socijalni rad. U formalno-pravnom smislu, status lica sa invaliditetom i procenat invaliditeta utvrđuju se isključivo rješenjima Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, dok ostala rješenja predstavljaju osnov za ostvarivanje pojedinačnih prava, ali ne i formalni status. S tim u vezi, činjenica da veliki broj ispitanika ne pravi jasnu razliku između ovih rješenja ukazuje na fragmentiranost sistema, složenost administrativnih procedura i nedovoljnu informisanost korisnika.

7.7. Promjena prebivališta zbog invaliditeta

U okviru uvodnih pitanja, ispitanicima sa tjelesnim i senzornim invaliditetom postavljeno je pitanje da li su zbog invaliditeta mijenjali prebivalište.

Od ukupno 301 validnog odgovora u ova dva poduzorka, 108 ispitanika (oko 36%) navodi da je zbog invaliditeta promijenilo prebivalište, dok 193 ispitanika (oko 64%) navodi da takvu promjenu nije imalo.

U jednom slučaju ispitanik navodi da je prebivalište mijenjao tri i više puta.

Ovi podaci ukazuju da je za više od jedne trećine ispitanika invaliditet bio faktor koji je uticao na odluku o preseljenju. Iako se istraživanje ne odnosi na precizno utvrđivanje razloga (npr. pristup zdravstvenim uslugama, obrazovanju, zaposlenju, podršci porodice ili pristupačnijem okruženju), ovaj nalaz je indikativan za šire strukturne razlike u dostupnosti usluga i pristupačnosti između različitih opština.

U kontekstu prethodno prikazane teritorijalne strukture, podatak o promjeni prebivališta dodatno ukazuje na centralizaciju usluga i podrške, kao i na mogućnost da osobe sa invaliditetom mijenjaju mjesto stanovanja kako bi obezbjedile pristup neophodnim servisima i uslovima za samostalniji život.

Metodološka napomena za tumačenje rezultata

Sva pitanja o nepristupačnosti u narednim poglavljima odnose se na iskustva u posljednje četiri godine. Zbog toga, odgovori ispitanika ne odražavaju nužno dugoročna životna iskustva, već kontakt sa određenim oblastima u definisanom vremenskom okviru.

8. ISKUSTVA OSOBA SA TJELESNIM INVALIDITETOM

Osobe sa tjelesnim invaliditetom su osobe koje imaju dugotrajna oštećenja lokomotornog sistema i druga trajna fizička stanja koja utiču na kretanje, koordinaciju, snagu i opšte fizičko funkcionisanje i kojima je u interakciji sa barijerama ograničeno puno i ravnopravno učešće u društvu. Ova kategorija obuhvata osobe sa paraplegijom, kvadriplegijom,

hemiparezom, osobe sa amputacijama ili urođenim malformacijama ekstremiteta, osobe sa cerebralnom paralizom (u dijelu koji se odnosi na motorička oštećenja), osobe sa mišićnom distrofijom, multipla sklerozom (u motoričkom aspektu) i osobe sa težim hroničnim oboljenjima koja značajno ograničavaju kretanje ili fizičko funkcionisanje.

Istraživanje u oblasti tjelesnog invaliditeta obuhvatilo je 203 ispitanika iz različitih djelova Crne Gore. Većinu uzorka čine osobe sa umjerenim i teškim stepenom invaliditeta, kao i osobe sa stečenim invaliditetom, što ovaj poduzorak čini posebno relevantnim za analizu fizičke pristupačnosti, mobilnosti i dostupnosti usluga.

Ovaj dio analize fokusiran je na iskustva ispitanika u ostvarivanju prava na pristup izgrađenom okruženju, objektima, institucijama, prevozu, informacijama i uslugama u periodu od posljednje četiri godine, kako je definisano upitnikom.

8.1. Javne površine i kretanje u otvorenom prostoru

Javne površine predstavljaju jednu od najizraženijih prepreka za osobe sa tjelesnim invaliditetom. Među ispitanicima je prisutan visok nivo navoda da im je pristup pješačkim zonama, trotoarima, javnim površinama i otvorenim prostorima bio otežan ili onemogućen.

Dominantni problemi odnose se na neuređene i nesigurne trotoare, prepreke u hodnom pravcu, nepropisno parkirana vozila, kao i nedostatak ili nefunkcionalnost rampi, rukohvata i prelaza između različitih visinskih nivoa. U brojnim slučajevima, postojeća rješenja nijesu upotrebljiva bez asistencije, čime se narušava mogućnost samostalnog kretanja.

Ovakvo stanje javnih površina ima lančani efekat, jer direktno utiče na pristup svim drugim sadržajima i uslugama.

8.2. Stambeno-poslovni i finansijski objekti

Pristup stambeno-poslovnim i finansijskim objektima (banke, pošte, poslovni centri, notari i kancelarije) izdvojio se kao jedan od najproblematičnijih segmenata za osobe sa tjelesnim invaliditetom.

Ispitanici ukazuju na neprilagođene ulaze, stepenice bez rampi ili liftova, uske prolaze, nepristupačne šaltere i sanitarne čvorove, kao i nemogućnost evakuacije. Ovi problemi pokazuju da se pristupačnost često

posmatra parcijalno, bez sagledavanja kompletnog kretanja korisnika kroz objekat.

S obzirom na to da se radi o objektima koji su neophodni za svakodnevno funkcionisanje, nepristupačnost u ovoj oblasti ima direktan uticaj na samostalnost i ostvarivanje osnovnih prava.

8.3. Obrazovne ustanove

U oblasti obrazovanja, ispitanici koji su u posljednje četiri godine imali potrebu da koriste obrazovne ustanove navode postojanje brojnih prepreka. One se odnose na neprilagođene prilaze, spratnost objekata bez liftova, nepristupačne učionice, amfiteatre i sanitarne čvorove.

Iako obrazovne ustanove nijesu bile relevantne za sve ispitanike u posmatranom periodu, nalazi ukazuju da u situacijama kada se koriste, sistem nije u dovoljnoj mjeri prilagođen osobama sa tjelesnim invaliditetom, što predstavlja prepreku uključivanju u obrazovne i programe cjeloživotnog učenja.

8.4. Zdravstvene i ustanove socijalne i dječje zaštite

Zdravstvene ustanove i ustanove socijalne i dječje zaštite predstavljaju posebno osjetljiv segment sistema, jer se odnose na ostvarivanje osnovnih prava i usluga, često u situacijama povećane potrebe za podrškom i sigurnošću korisnika.

Ispitanici ukazuju na nepristupačne prilaze, ulaze, unutrašnje prostore i medicinsku opremu, kao i na složene administrativne procedure koje često zahtijevaju višestruke dolaskе. Fizičke prepreke najčešće se odnose na specijalističke ambulante, dijagnostičke centre i objekte koji nijesu primarno građeni ili adaptirani u skladu sa standardima pristupačnosti.

Analiza odgovora ukazuje na određenu razliku između velikih javnih zdravstvenih ustanova i manjih objekata u okviru zdravstvenog sistema. Bolnice i domovi zdravlja u većem broju slučajeva posjeduju osnovne elemente fizičke pristupačnosti, dok se prepreke češće identifikuju u apotekama, privatnim zdravstvenim ustanovama, specijalističkim ordinacijama i objektima koji funkcionišu u stambeno-poslovnim zgradama bez adekvatne adaptacije. Kod ustanova socijalne i dječje zaštite, pored fizičkih barijera, izražen je i proceduralni aspekt nepristupačnosti, koji

se ogleda u kompleksnim administrativnim zahtjevima, nedovoljnoj koordinaciji između institucija i potrebi za ponovnim dostavljanjem dokumentacije. Ovakvi obrasci ukazuju da pristupačnost u ovim sektorima ne podrazumijeva samo arhitektonska prilagođavanja, već i funkcionalnu organizaciju usluga u skladu sa potrebama korisnika.

8.5. Kulturne, sportsko-rekreativne, turističke i vjerske ustanove

U oblastima kulture, sporta, turizma i vjerskih objekata, ispitanici navode značajne prepreke u pristupu, posebno kada su ove sadržaje koristili u posmatranom periodu.

Nepristupačni ulazi, unutrašnji prostori, tribine, sale, bazeni i prateći sadržaji ograničavaju učešće osoba sa tjelesnim invaliditetom u društvenom, kulturnom i rekreativnom životu. Istovremeno, nekorišćenje ovih sadržaja kod dijela ispitanika može ukazivati i na dugoročno distanciranje usljed iskustva nepristupačnosti.

8.6. Javne ustanove i administrativne službe

Pristup javnim ustanovama i službama (državna i lokalna uprava, sudovi, policija, poreske i administrativne službe), često je otežan zbog fizičkih barijera, neprilagođenih procedura i nedostatka podrške zaposlenih.

U ovom segmentu posebno se ističu odgovori koji ukazuju na nedostatak strateške uključenosti osoba sa invaliditetom, što ispitanici prepoznaju kao uzrok sistemskih prepreka u planiranju i pružanju javnih usluga.

8.7. Prevoz i mobilnost

Prevoz predstavlja ključni preduslov samostalnog života, ali i jednu od najčešćih prepreka za osobe sa tjelesnim invaliditetom. Problemi su prisutni u gradskom, prigradskom, međugradskom, željezničkom, taksi, vodenom i vazdušnom prevozu.

Ispitanici ukazuju na nepristupačna vozila, stajališta i stanice, neadekvatno pozicioniranje vozila, nedostatak specijalizovanih sredstava prevoza i nedovoljnu obučenost osoblja. Nekorišćenje pojedinih vidova prevoza u posmatranom periodu ne može se tumačiti isključivo kao odsustvo potrebe, već i kao posljedica percipirane ili stvarne nepristupačnosti.

8.8. Pomagala i asistencija

Podaci pokazuju da 77,3% ispitanika sa tjelesnim invaliditetom koristi medicinsko-tehnička pomagala ili asistenciju, dok 22,7% navodi da ih ne koristi. Ovaj podatak potvrđuje da je većina ispitanika u svakodnevnom funkcionisanju oslonjena na određeni vid tehničke ili personalne podrške.

Kada je riječ o asistenciji drugog lica, 23,2% ispitanika navodi da je koristi svakodnevno, dok dodatnih 27,1% asistenciju koristi često ili veoma često. To znači da oko polovine ispitanika redovno zavisi od podrške druge osobe u obavljanju svakodневnih aktivnosti, dok 29,6% navodi da asistenciju ne koristi.

Važno je naglasiti da pojam „asistencija drugog lica“ u okviru ovog istraživanja može biti shvaćen na dva načina. S jedne strane, riječ je o formalnoj usluzi personalne asistencije u okviru sistema socijalne i dječje zaštite, koja se ostvaruje preko centara za socijalni rad i licenciranih pružalaca usluga. Iako je ova usluga normativno prepoznata već duži niz godina, njena praktična primjena je intenzivirana tek u posljednje vrijeme i trenutno je dostupna veoma ograničenom broju korisnika.

S druge strane, dio ispitanika asistenciju drugog lica doživljava kao svaki vid pomoći u svakodnevnom funkcionisanju, uključujući podršku članova porodice, prijatelja ili drugih bliskih osoba. U tom smislu, rezultati ne omogućavaju precizno razdvajanje formalne i neformalne asistencije, ali jasno ukazuju na značajan stepen oslanjanja na podršku drugih u svakodnevnom životu.

U pogledu konkretnih pomagala:

- 18,2% ispitanika koristi invalidska kolica (manuelna ili elektromotorna), od čega 14,8% svakodnevno;
- 37,4% koristi štake ili štapove u različitom intenzitetu;
- hodalicu koristi 10,8% ispitanika;
- platforme ili liftove koristi 15,3%;
- specijalizovana pristupačna vozila koristi svega 9,4%; i
- računarsku i telefonsku hardversko-softversku asistivnu tehnologiju koristi tek 2,5% ispitanika.

Posebno je indikativan podatak da više od 90% ispitanika ne koristi specijalizovana pristupačna vozila, dok 97,5% ne koristi asistivnu dig-

italnu tehnologiju namijenjenu osobama sa invaliditetom. Ovi nalazi ukazuju da dostupnost savremenih asistivnih rješenja u praksi ostaje veoma ograničena.

U kontekstu završnih komentara ispitanika, značajan broj njih ukazuje na nezadovoljavajući kvalitet pomagala obezbjeđenih kroz sistem, zbog čega su pojedinci prinuđeni da pomagala nabavljaju o sopstvenom trošku. Ovakav model podrške dodatno opterećuje korisnike i ukazuje na potrebu za unapređenjem standarda, dostupnosti i kvaliteta asistivne opreme.

8.9. Zaključni osvrt – tjelesni invaliditet

Rezultati istraživanja jasno ukazuju da nepristupačnost pri ostvarivanju prava na pristup izgrađenom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uslugama i proizvodima namijenjenim javnosti predstavlja jedan od ključnih faktora ograničavanja samostalnosti osoba sa tjelesnim invaliditetom. Visok udio ispitanika sa teškim i umjerenim stepenom invaliditeta, u kombinaciji sa ograničenom dostupnošću formalne asistencije i prilagođenog prevoza, dovodi do situacije u kojoj se svakodnevno funkcionisanje velikog broja osoba oslanja na neformalne oblike podrške.

Nepristupačnost se ne manifestuje samo kao fizička prepreka, već kao sistemski problem koji utiče na zapošljavanje, obrazovanje, socijalnu uključenost i kvalitet života. Ovi nalazi ukazuju na potrebu za sveobuhvatnim i koordinisanim mjerama unapređenja pristupačnosti, koje bi obuhvatale fizičko okruženje, usluge, prevoz, ali i jačanje formalnih servisa podrške za život u zajednici.

Navodi o strateškoj neuključenosti osoba sa invaliditetom dodatno ukazuju da se problemi pristupačnosti ne mogu posmatrati isključivo kao tehnički, već kao sistemski i planski izazovi.

Uporedni pregled: izraženost prepreka kod osoba sa tjelesnim invaliditetom

Oblast / sektor	Procijenjeni udio ispitanika koji navode prepreke%	Dominantni tip prepreka
Javne površine	≈ 70–75%	Neuređeni trotoari, prepreke u hodnom pravcu, nepropisno parkiranje, rampe
Stambeno-poslovni i finansijski objekti	≈ 80–85%	Neprikladni ulazi, stepenice, liftovi, unutrašnji prostori
Obrazovne ustanove	≈ 60–65%	Spratnost bez liftova, sanitarni čvorovi, neprilagođene učionice
Zdravstvene ustanove	≈ 65–70%	Prilazi, unutrašnji prostori, oprema, procedure
Ustanove socijalne i dječje zaštite	≈ 65%	Fizičke barijere + administrativne procedure
Kulturne ustanove	≈ 65–70%	Ulazi, sale, tribine, sanitarni čvorovi
Sportsko-rekreativni objekti	≈ 60–65%	Pristupi objektima, svlačionice, bazeni, tribine
Javne i administrativne službe	≈ 65–70%	Ulazi, šalteri, složene procedure
Gradski i prigradski prevoz	≈ 60–65%	Neprikladna vozila i stajališta
Međugradski i željeznički prevoz	≈ 65–70%	Stanice, ulazi u vozila, asistencija

Oblast / sektor	Procijenjeni udio ispitanika koji navode prepreke%	Dominantni tip prepreka
Taksi prevoz	≈ 50–55%	Neprilagođena vozila, nepostojanje standarda
Vodeni i vazdušni prevoz	≈ 45–55%	Terminali, ukrcaj/iskrcaj, procedura

Tabela broj 2

9. ISKUSTVA OSOBA SA SENZORNIM INVALIDITETOM

Osobe sa senzornim invaliditetom su osobe koje imaju dugotrajna ili trajna oštećenja čula vida i/ili sluha, odnosno djelimičan ili potpuni gubitak vidne i/ili slušne funkcije, kojima je u interakciji sa komunikacionim i drugim barijerama ograničeno puno i ravnopravno učešće u društvu. Ova kategorija obuhvata osobe sa potpunim ili gotovo potpunim gubitkom vida, osobe sa potpunim ili gotovo potpunim gubitkom sluha, osobe sa značajno smanjenom oštrinom vida ili suženim vidnim poljem, osobe sa djelimičnim oštećenjem sluha, osobe sa progresivnim očnim oboljenjima koja dovode do trajnog oštećenja vida i osobe sa kombinovanim senzornim oštećenjima.

Istraživanje u oblasti senzornog invaliditeta obuhvatilo je 223 ispitanika, od čega 157 osoba sa oštećenjem vida, 62 osobe sa oštećenjem sluha i 4 osobe sa kombinovanim oštećenjem vida i sluha. Rezultati pokazuju da se osobe sa senzornim invaliditetom suočavaju sa brojnim preprekama u gotovo svim segmentima društvenog života, ali da se obrasci nepristupačnosti značajno razlikuju u zavisnosti od vrste oštećenja.

Dok su kod osoba sa oštećenjem vida prepreke dominantno povezane sa prostorom, orijentacijom i pristupom informacijama u odgovarajućim formatima, kod osoba sa oštećenjem sluha one se prvenstveno odnose na komunikaciju, signalizaciju i dostupnost sadržaja na znakovnom jeziku. Ove razlike su važne za razumijevanje zašto pojedini sektori predstavljaju veći izazov jednoj, a manji drugoj grupi.

9.1. Javne površine kao početna tačka isključenja

Javne površine predstavljaju prvu i jednu od najčešćih prepreka za osobe sa senzornim invaliditetom. Kod osoba sa oštećenjem vida, problemi se odnose na neuređene i nesigurne prostore, prepreke u hodnom pravcu, loše osvjtljenje i nedostatak taktilnih i orijentacionih elemenata. Kod osoba sa oštećenjem sluha, dominantni problem čini odsustvo vizuelnih upozorenja i informacija, kao i visok nivo buke koji otežava orijentaciju i komunikaciju.

Za osobe sa kombinovanim oštećenjem vida i sluha, javne površine često predstavljaju prostor u kojem je samostalno kretanje gotovo nemoguće, jer su istovremeno prisutne i prostorne i komunikacione barijere.

9.2. Stambeno-poslovni objekti i svakodnevne usluge

Stambeno-poslovni objekti (banke, pošte, prodavnice, poslovne zgrade, uslužni objekti), izdvajaju se kao jedan od najproblematičnijih segmenata za osobe sa oštećenjem vida. U ovom kontekstu, prepreke nijesu sporadične, već dio svakodnevnog iskustva – od nepropisno parkiranih vozila i neprilagođenih prilaza, do lošeg osvjtljenja i nedostatka jasnih vizuelnih oznaka.

Kod osoba sa oštećenjem sluha, problemi u ovom segmentu se rjeđe odnose na sam prostor, a znatno češće na komunikaciju sa zaposlenima, nedostatak pisanih i digitalnih informacija, kao i odsustvo alternativnih komunikacionih kanala.

9.3. Obrazovne, kulturne i sportske ustanove

U obrazovnim ustanovama, osobe sa oštećenjem vida i sluha suočavaju se sa različitim vrstama prepreka. Kod oštećenja vida dominiraju problemi u kretanju i orijentaciji unutar objekata, dok se kod oštećenja sluha prepreke najčešće odnose na način prenosa informacija, obavještenja i nastavnog sadržaja.

Ustanove kulture predstavljaju posebno izražen problem za osobe sa oštećenjem sluha. Nedostatak informacija na znakovnom jeziku, titlova i vizuelnih najava čini da su kulturni sadržaji formalno dostupni, ali u praksi nedostupni. Kod osoba sa oštećenjem vida, prepreke su vezane za prilaze, osvjtljenje i nedostatak taktilnih i auditivnih informacija.

Sportsko-rekreativni objekti dodatno ilustruju da fizička pristupačnost sama po sebi nije dovoljna ukoliko ne postoji odgovarajuća podrška, informisano osoblje i jasne informacije o dostupnim sadržajima.

9.4. Zdravstvene ustanove i ustanove socijalne i dječje zaštite

Zdravstvene ustanove i ustanove socijalne i dječje zaštite predstavljaju oblasti od posebnog značaja, jer se odnose na ostvarivanje osnovnih prava i usluga, često u situacijama povećane potrebe za podrškom i sigurnošću korisnika.

Kod osoba sa oštećenjem vida, 87,8% ispitanika navodi da im je u posljednje četiri godine pristup zdravstvenim ustanovama bio otežan, ograničen ili onemogućen, dok 64,7% navodi prepreke u ustanovama socijalne i dječje zaštite. U oba sektora dominiraju fizičke barijere — nepropisno parkirana vozila na prilazima, neuređenost i nesigurnost pristupa, prepreke u hodnom pravcu i loše osvjetljenje. Pored prostornih prepreka, značajan broj ispitanika ukazuje i na organizacione i komunikacione izazove, uključujući nedovoljnu informisanost i edukovanost zaposlenih, kao i neprofesionalan ili nezainteresovan odnos osoblja.

Kod osoba sa oštećenjem sluha, prepreke su još izraženije. Otežan ili onemogućen pristup zdravstvenim ustanovama navodi 96,8% ispitanika, dok 79,0% navodi prepreke u ustanovama socijalne i dječje zaštite. Za razliku od oštećenja vida, dominantne prepreke u ovom poduzorku odnose se na komunikaciju i dostupnost informacija: nedostatak informacija na znakovnom jeziku, odsustvo vizuelne signalizacije obavještenja i upozorenja, nedostatak obučenih tumača znakovnog jezika i ograničene mogućnosti komunikacije putem pristupačnih kanala (SMS, aplikacije). Istovremeno, dio ispitanika ukazuje na nedovoljnu senzibilisanost zaposlenih i neadekvatan odnos osoblja.

Svi ispitanici sa kombinovanim oštećenjem vida i sluha navode prepreke u pristupu zdravstvenim ustanovama, dok većina navodi poteškoće i u ustanovama socijalne i dječje zaštite. Njihovi odgovori ukazuju na istovremeno prisustvo fizičkih, informacionih i komunikacionih barijera.

9.5. Prevoz kao systemska barijera

Prevoz se izdvaja kao oblast u kojoj se razlike između oštećenja vida i sluha najjasnije uočavaju. Kod osoba sa oštećenjem vida, najveći problemi javljaju se u vidovima prevoza gdje su orijentacija i sigurnost presudni, poput gradskog, međugradskog i željezničkog prevoza. Kod osoba sa oštećenjem sluha, posebno su problematični oni sistemi gdje je komunikacija ključna – gradski i prigradski prevoz, taksi i naročito vazdušni prevoz.

Visok procenat odgovora „nije primjenjivo“ u pojedinim vrstama prevoza ukazuje da dio ispitanika ove usluge uopšte ne koristi, često upravo zbog prethodnih negativnih iskustava i nepristupačnosti.

9.6. Pomagala, asistivna tehnologija i asistencija drugog lica

Upotreba medicinsko-tehničkih pomagala i asistivnih tehnologija kod osoba sa senzornim invaliditetom pokazuje izražene razlike između oštećenja vida i oštećenja sluha, kako u pogledu obuhvata korisnika, tako i u učestalosti korišćenja.

Kod osoba sa oštećenjem vida (N=157), 46,5% ispitanika navodi da koristi medicinsko-tehnička pomagala ili slične oblike podrške, dok 53,5% navodi da ih ne koristi. Kada je riječ o asistenciji drugog lica, 33,1% ispitanika koristi asistenciju svakodnevno, a dodatnih 35% često ili veoma često, što znači da se približno dvije trećine ispitanika u određenoj mjeri oslanja na podršku druge osobe u svakodnevnom funkcionisanju.

Pojam „asistencija drugog lica“ u ovom istraživanju ima isto značenje kao u prethodnom poglavlju o tjelesnom invaliditetu i može obuhvatati i formalnu uslugu personalne asistencije i neformalne oblike podrške (porodica, prijatelji). U kontekstu senzornog invaliditeta, potreba za asistencijom najčešće je povezana sa prostornom orijentacijom i pristupom informacijama (oštećenje vida), odnosno komunikacijom u institucijama i javnim servisima (oštećenje sluha).

U pogledu konkretnih pomagala, 42% ispitanika koristi bijeli štap u različitom intenzitetu (od veoma rijetko do svakodnevno), dok 58% navodi da ga ne koristi. Veliki font i/ili pojačan kontrast koristi 59,2% ispitanika barem povremeno, dok audio fajlove i digitalne/elektronske formate koristi 58,6% ispitanika. Nasuprot tome, Brajevo pismo i taktilne zapise ne koristi 76,4% ispitanika, što ukazuje da ovaj format

informacija nije dominantan u svakodnevnoj praksi, uprkos njegovom formalnom značaju u sistemu prilagođavanja.

Kod osoba sa oštećenjem sluha (N=62), obrasci su drugačiji. Slušni aparat koristi 46,8% ispitanika u različitom intenzitetu (uključujući 14,5% svakodnevno), dok 53,2% navodi da ga ne koristi. Znakovni jezik koristi 74,2% ispitanika barem povremeno, pri čemu 54,8% navodi svakodnevnu upotrebu. Titlove i zatvorene titlove koristi 67,7% ispitanika u određenoj mjeri, dok 32,3% navodi da ih ne koristi. Alternativne komunikacione uređaje koristi svega 16,1% ispitanika, dok 83,9% navodi da ih ne koristi.

Kada je riječ o asistenciji drugog lica kod osoba sa oštećenjem sluha, 35,5% ispitanika navodi da je ne koristi, dok se ostatak uzorka u različitom stepenu oslanja na povremenu ili češću podršku.

Kod osoba sa kombinovanim oštećenjem vida i sluha (N=4), podaci imaju indikativni karakter zbog malog broja ispitanika, ali ukazuju na visoku učestalost korišćenja različitih oblika podrške i asistencije, uz istovremeno ograničenu upotrebu specifičnih pomagala.

Ukupno posmatrano, rezultati pokazuju da asistivna podrška kod senzornog invaliditeta nije homogena i da se oslanja na različite mehanizme – prostorno-orijentacione i digitalne kod oštećenja vida, odnosno komunikacione kod oštećenja sluha. Istovremeno, značajan procenat ispitanika ne koristi pojedina standardna pomagala (npr. Brajevo pismo ili slušni aparat), što ukazuje na potrebu za diferenciranim pristupom u planiranju mjera pristupačnosti i informisanja.

Uporedni pregled najizraženijih prepreka po oblastima (sa procentima)

Oblast / sektor	Oštećenje vida - % ispitanika sa poteškoćama	Oštećenje sluha - % ispitanika sa poteškoćama
Javne površine	≈ 70–75%	≈ 65–70%
Stambeno-poslovni objekti	≈ 85%	≈ 55–60%
Obrazovne ustanove	≈ 65–70%	≈ 55–60%
Zdravstvene ustanove	87,8%	96,8%
Ustanove socijalne i dječje zaštite	≈ 65%	≈ 80%
Ustanove kulture	≈ 75–80%	≈ 90%
Sportsko-rekreativni objekti	≈ 65–70%	≈ 55%
Gradski i prigradski prevoz	≈ 60–62%	≈ 58–60%
Međugradski i željeznički prevoz	≈ 65–70%	≈ 50–55%
Taksi prevoz	≈ 45–50%	≈ 60–65%
Vazdušni prevoz	≈ 30–35%	≈ 80–85%

Tabela broj 3

Napomena

Prikazani procenti predstavljaju zbir odgovora „otežan“, „ograničen“ i „onemogućen“ pristup. Zbog razlika u broju validnih odgovora po oblastima, procenti su prikazani orijentaciono i služe za uporednu analizu, a ne za statističko rangiranje.

Rezultati jasno pokazuju da ne postoji jedinstveno rješenje za pristupačnost senzornog invaliditeta. Dok su kod oštećenja vida prioritet prostorna i informacijska prilagođavanja, kod oštećenja sluha ključni problem predstavlja komunikacija. Posebno su ranjive osobe sa kombinovanim oštećenjem vida i sluha, za koje standardna rješenja često nijesu dovoljna.

Ovi nalazi ukazuju na potrebu za sektorski i ciljano prilagođenim mjerama, umjesto parcijalnih i univerzalnih pristupa.

9.7. Poseban osvrt: osobe sa kombinovanim oštećenjem vida i sluha

Istraživanjem su obuhvaćene četiri osobe sa kombinovanim oštećenjem vida i sluha, koje čine bročano mali, ali posebno ranjiv dio uzorka. Iako se zbog veličine ove grupe ne mogu izvoditi statistički zaključci, njihovi odgovori imaju značajnu indikativnu vrijednost, jer ukazuju na obrasce prepreka koji nijesu vidljivi kod osoba sa jednim senzornim oštećenjem.

Za razliku od osoba sa isključivo oštećenjem vida ili sluha, ove osobe se ne mogu osloniti ni na vizuelne ni na auditivne informacije. Zbog toga su standardna prilagođavanja, namijenjena jednoj vrsti senzornog invaliditeta, u njihovom slučaju često neprimjenjiva ili nedovoljna.

Njihovi odgovori ukazuju da su prepreke prisutne u gotovo svim posmatranim oblastima, posebno u pristupu javnim površinama, ustanovama kulture, prevozu i informacijama. Zabilježen je i povišen broj odgovora „nije primjenjivo“, naročito u oblasti prevoza i informisanja, što ukazuje na odustajanje od korišćenja usluga koje se percipiraju kao nepristupačne.

Iskustva ove grupe jasno pokazuju da se prepreke ne sabiraju, već međusobno pojačavaju, zbog čega osobe sa kombinovanim oštećenjem vida i sluha zahtijevaju poseban i individualizovan pristup u planiranju mjera pristupačnosti.

10. ISKUSTVA OSOBA SA PSIHO-SOCIJALNIM INVALIDITETOM

Osobe sa psiho-socijalnim invaliditetom su osobe koje imaju dugotrajna ili trajna mentalna, psihička ili intelektualna stanja koja, u interakciji sa društvenim barijerama, predrasudama i stigmatizacijom, ograničavaju njihovo puno i ravnopravno učešće u društvu. Ova kategorija obuhvata osobe sa

bipolarnim poremećajem, intelektualnim invaliditetom, teškim depresivnim i anksioznim poremećajima, kao i drugim dugotrajnim psihičkim stanjima koja značajno utiču na svakodnevno funkcionisanje i ostvarivanje prava.

Istraživanje u oblasti psihosocijalnog invaliditeta obuhvatilo je 201 ispitanika iz različitih opština Crne Gore. Za razliku od tjelesnog i senzornog invaliditeta, prepreke sa kojima se suočavaju osobe sa psihosocijalnim invaliditetom često nijesu fizički vidljive, ali imaju jednako snažan, a ponekad i izraženiji efekat na mogućnost korišćenja prostora, usluga i ostvarivanja prava.

Analiza pokazuje da se nepristupačnost u ovom poduzorku dominantno manifestuje kroz psihološke, socijalne, organizacione i komunikacione barijere, koje često dovode do povlačenja iz korišćenja određenih usluga, čak i kada formalne fizičke prepreke nijesu prisutne.

10.1. Javne površine i boravak na otvorenom prostoru

Iskustva ispitanika u vezi sa javnim površinama ukazuju da otvoreni prostori nijesu uvijek doživljeni kao neutralni ili podsticajni. Ispitanici navode da im boravak na javnim površinama može biti otežan zbog gužvi, buke, nepredvidivih situacija, socijalne izloženosti i osjećaja nesigurnosti.

Za razliku od tjelesnog invaliditeta, gdje prepreke često onemogućavaju kretanje, kod psihosocijalnog invaliditeta one dovode do izbjegavanja prostora, ograničavanja boravka na kraće periode ili kretanja isključivo u pratnji drugih osoba. Ovakvi obrasci ponašanja često nijesu vidljivi institucijama, ali imaju dugoročne posljedice po društvenu uključenost.

10.2. Stambeno-poslovni objekti i svakodnevne usluge

U stambeno-poslovnim objektima, ispitanici ukazuju na poteškoće koje nijesu vezane isključivo za fizičku strukturu prostora, već za organizaciju usluga i način komunikacije sa zaposlenima. Dugi redovi, buka, nejasne procedure, brz tempo rada i nepredvidljive interakcije predstavljaju značajne izvore stresa.

Kod dijela ispitanika, ovakva iskustva dovode do odlaganja ili potpunog izbjegavanja korišćenja usluga, oslanjanja na druge osobe ili digitalne kanale, kada su dostupni. U tom smislu, nepristupačnost se manifestuje kroz organizacione barijere, a ne kroz arhitektonske prepreke.

10.3. Obrazovne ustanove

U oblasti obrazovanja, iskustva ispitanika koji su koristili obrazovne ustanove u posljednje četiri godine ukazuju na izazove povezane sa pritiskom, evaluacijom, socijalnim odnosima i nedostatkom individualne podrške. Ispitanici navode da obrazovni sistemi rijetko prepoznaju psihosocijalne potrebe, što može dovesti do osjećaja neadekvatnosti, anksioznosti i povlačenja.

Kada obrazovne ustanove nijesu korišćene u posmatranom periodu, to ne mora nužno značiti odsustvo potrebe, već može ukazivati na prethodna negativna iskustva ili procjenu da sistem ne pruža adekvatnu podršku.

10.4. Zdravstvene ustanove i ustanove socijalne i dječje zaštite

Zdravstvene ustanove i ustanove socijalne i dječje zaštite predstavljaju posebno osjetljive tačke za osobe sa psihosocijalnim invaliditetom. Ispitanici ukazuju na nedostatak razumijevanja, stigmatizujuće pristupe, rigidne procedure i manjak kontinuiteta u podršci.

Dugi procesi, česta promjena službenika, potreba za ponovnim objašnjavanjem ličnih okolnosti i izostanak individualizovanog pristupa dodatno otežavaju korišćenje ovih usluga. U pojedinim slučajevima, to dovodi do izbjegavanja institucija čak i kada postoji realna potreba za podrškom.

10.5. Kulturne, sportsko-rekreativne i društvene aktivnosti

U oblasti kulture, sporta i rekreacije, ispitanici navode da prepreke često nijesu formalne, već se odnose na socijalni kontekst, očekivanja, grupnu dinamiku i osjećaj pripadnosti. Masovni događaji, takmičarski formati i nedostatak prilagođenih programa mogu biti snažan faktor isključenja.

Nekorišćenje ovih sadržaja u posljednje četiri godine kod dijela ispitanika može se povezati sa promjenama interesovanja, ali i sa dugoročnim povlačenjem usljed iskustva neprilagođenosti i neprihvaćenosti.

10.6. Prevoz i mobilnost

Prevoz predstavlja važan aspekt samostalnosti, ali za osobe sa psihosocijalnim invaliditetom može biti izvor dodatnog stresa. Gužve, nepredvidive situacije, buka, kašnjenja i interakcija sa nepoznatim osobama često se navode kao faktori koji otežavaju korišćenje različitih vidova prevoza.

Usljed ovih izazova, dio ispitanika ograničava kretanje, bira alternativne termine putovanja ili u potpunosti izbjegava određene vidove prevoza, što utiče na mogućnost zapošljavanja, obrazovanja i društvene uključenosti.

10.7. Informacije, mediji i komunikacija

U pristupu informacijama i medijima, ispitanici ukazuju na problem preopterećenosti informacijama, senzornog zasićenja i nedostatka jasnih, strukturiranih i prilagođenih poruka. Kompleksni administrativni tekstovi, brze i kontradiktorne informacije, kao i senzacionalistički medijski sadržaji mogu dodatno pogoršati psihosocijalne poteškoće.

Nekorišćenje pojedinih izvora informacija u posmatranom periodu može se tumačiti kao strategija samoregulacije i zaštite mentalnog zdravlja, ali i kao indikator neprilagođenosti informacionog okruženja.

10.8. Strateška neuključenost i sistemske prepreke

U odgovorima ispitanika prisutan je i značajan broj navoda koji ukazuju na stratešku neuključenost osoba sa psihosocijalnim invaliditetom u planiranju politika, usluga i prostora. Ovi odgovori ne ukazuju na pojedinačne prepreke, već na percepciju da sistem ne prepozna specifične potrebe ove grupe.

Ovakvi nalazi potvrđuju da nepristupačnost u oblasti psihosocijalnog invaliditeta nije isključivo pitanje pojedinačnih usluga, već strukturalni problem koji zahtijeva promjenu pristupa, a ne samo tehnička rješenja.

10.9. Zaključni osvrt – psihosocijalni invaliditet

Rezultati istraživanja ukazuju da se osobe sa psihosocijalnim invaliditetom suočavaju sa preprekama koje su često nevidljive, ali duboko ograničavajuće. Nepristupačnost se manifestuje kroz organizaciju usluga, socijalne odnose, komunikaciju i odsustvo individualizovane podrške, što dovodi do povlačenja iz korišćenja prostora i servisa.

Ovi nalazi ukazuju na potrebu za razvojem pristupačnosti koja prevazilazi arhitektonske standarde i obuhvata psihološku sigurnost, fleksibilnost sistema i aktivno uključivanje osoba sa psihosocijalnim invaliditetom u planiranje mjera podrške.

Oblast / sektor	Stepen izraženosti prepreka	Dominantni oblici prepreka
Javne površine	Visok	Gužve, buka, nepredvidive situacije, osjećaj nesigurnosti
Stambeno-poslovni objekti i usluge	Visok	Organizacija rada, redovi, tempo, komunikacija sa zaposlenima
Obrazovne ustanove	Umjeren do visok	Pritisak, evaluacija, nedostatak individualne podrške
Zdravstvene ustanove	Visok	Stigmatizacija, rigidne procedure, manjak kontinuiteta
Ustanove socijalne i dječje zaštite	Visok	Formalizam, česte promjene službenika, složene procedure
Kulturne ustanove	Umjeren	Masovni događaji, socijalna izloženost, neprilagođeni programi
Sportsko-rekreativne aktivnosti	Umjeren	Grupna dinamika, takmičarski modeli, nedostatak prilagođenih sadržaja
Javne i administrativne službe	Visok	Administrativni stres, nejasne procedure, komunikacija
Prevoz (svi vidovi)	Umjeren do visok	Gužve, buka, nepredvidivost, socijalne interakcije
Informacije i mediji	Umjeren	Preopterećenost informacijama, senzorno zasićenje
Digitalne usluge i komunikacija	Umjeren	Kompleksni sadržaji, brzina i količina informacija

Tabela broj 4

Kod osoba sa psihosocijalnim invaliditetom prepreke nijesu primarno fizičke, već se odnose na način organizacije prostora i usluga, komunikaciju, socijalni kontekst i osjećaj psihološke sigurnosti. Visok stepen prepreka u institucijama, zdravstvenim i administrativnim službama ukazuje da sistemi nijesu dizajnirani tako da uvažavaju psihosocijalne potrebe korisnika, dok umjeren nivo prepreka u kulturnim i sportskim sadržajima često dovodi do povlačenja iz društvenog života.

11. UPOREDNI PREGLED OBRAZACA NEPRISTUPAČNOSTI PO VRSTAMA INVALIDITETA

U cilju sagledavanja širine i raznolikosti prepreka sa kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju, u nastavku je dat uporedni pregled ključnih oblasti društvenog života u odnosu na tri posmatrane vrste invaliditeta: tjelesni, senzorni i psihosocijalni. Tabela objedinjeno prikazuje dominantne obrasce nepristupačnosti, na osnovu iskustava ispitanika u periodu od posljednje četiri godine.

Prikaz je koncipiran tako da ne rangira oblasti po statističkoj učestalosti, već da ukaže na stepen izraženosti prepreka i njihov preovlađujući karakter u odnosu na pojedine vrste invaliditeta. Time se naglašava da nepristupačnost nije jedinstven fenomen, već se manifestuje različito – kroz fizičke barijere, komunikacione i informacione prepreke, kao i kroz organizacione i psihosocijalne faktore.

Uporedni pregled pruža osnovu za razumijevanje sistemskih obrazaca isključenosti, ali i za identifikovanje oblasti u kojima su potrebne ciljane mjere i prilagođavanja, u skladu sa specifičnim potrebama različitih grupa osoba sa invaliditetom.

Oblast / sektor	Tjelesni invaliditet	Senzorni invaliditet	Psihosocijalni invaliditet
Javne površine	Veoma visok – fizičke barijere, neuređenost, parkiranje	Visok – orijentacija (vid), signalizacija i buka (sluh)	Visok – gužve, buka, osjećaj nesigurnosti

Oblast / sektor	Tjelesni invaliditet	Senzorni invaliditet	Psihosocijalni invaliditet
Stambeno-poslovni objekti	Veoma visok – ulazi, stepenice, liftovi, kretanje	Umjeren – informacije i snalaženje	Visok – organizacija, tempo, komunikacija
Obrazovne ustanove	Visok – spratnost, sanitarni čvorovi	Umjeren do visok – format informacija, komunikacija	Umjeren do visok – pritisak, evaluacija, podrška
Zdravstvene ustanove	Visok – fizički pristup, oprema, procedure	Umjeren do visok – komunikacija, informacije	Veoma visok – stigmatizacija, rigidne procedure
Socijalna i dječja zaštita	Visok – fizičke i proceduralne barijere	Veoma visok – komunikacija (sluh), informacije	Veoma visok – formalizam, diskontinuitet
Kulturne ustanove	Visok – ulazi, sale, sanitarni čvorovi	Veoma visok – znakovni jezik, titlovi, informacije	Umjeren – masovni sadržaji, socijalna izloženost
Sportsko-rekreativni objekti	Visok – pristupi, svlačionice, bazeni	Umjeren – informacije i komunikacija	Umjeren – grupna dinamika
Javne i administrativne službe	Visok – procedure, višestruki dolasci	Umjeren do visok – komunikacija	Veoma visok – administrativni stres
Prevoz (svi vidovi)	Veoma visok – vozila, stanice, mobilnost	Visok – informacije, signalizacija, osoblje	Umjeren do visok – gužve, nepredvidivost
Informacije i mediji	Umjeren – fizički i digitalni pristup	Veoma visok – pristupačni formati	Umjeren – preopterećenost sadržajem
Digitalne usluge	Umjeren	Visok	Umjeren

Tabela broj 5

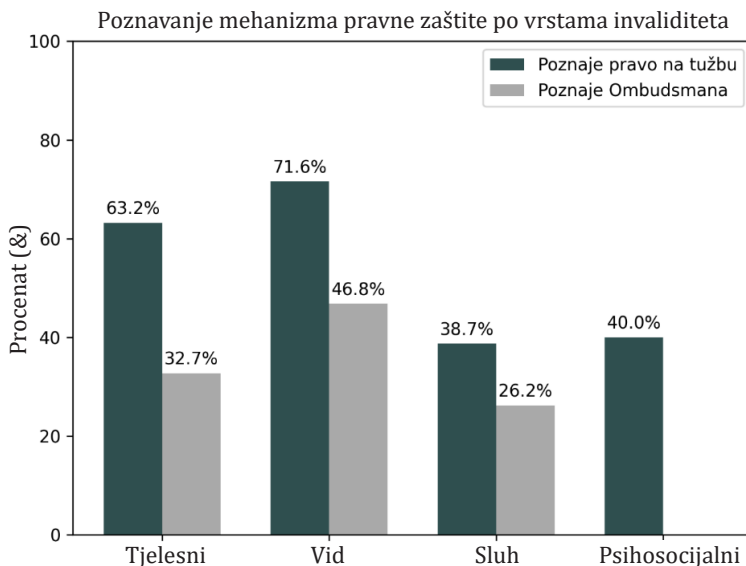
12. POZNAVANJE PRAVA I MEHANIZAMA ZAŠTITE – ZBIRNI PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Završna pitanja upitnika, koja su bila identična u istraživanjima o tjelesnom, senzornom i psihosocijalnom invaliditetu, odnosila su se na poznavanje osnovnih prava u oblasti zaštite od diskriminacije, kao i na iskustva ispitanika u korišćenju dostupnih mehanizama zaštite. Ova pitanja omogućavaju sagledavanje nivoa informisanosti ispitanika, ali i uviđa u to u kojoj mjeri se formalno dostupni mehanizmi koriste u praksi.

Na ova pitanja odgovorilo je ukupno 627 ispitanika.

12.1. Poznavanje prava na podnošenje tužbe zbog diskriminacije

Na nivou ukupnog uzorka, približno polovina ispitanika navodi da je upoznata sa mogućnošću podnošenja tužbe u slučaju diskriminacije na osnovu invaliditeta. Međutim, podaci ukazuju na razlike između pojedinih grupa ispitanika, kao i na razlike unutar senzornog invaliditeta, koje je potrebno sagledavati i u kontekstu različite veličine poduzoraka.

Grafikon broj 1

Kod osoba sa tjelesnim invaliditetom, poznavanje prava na podnošenje tužbe prisutno je kod više od 60% ispitanika, dok je kod osoba sa psihosocijalnim invaliditetom ovaj procenat niži i iznosi oko 40%.

Ispitanici sa oštećenjem vida, koji u okviru senzornog invaliditeta čine brojniji dio uzorka (preko 150 ispitanika), u znatno većem procentu navode da poznaju pravo na podnošenje tužbe zbog diskriminacije. Kod ove grupe, poznavanje ovog prava prisutno je kod oko dvije trećine ispitanika.

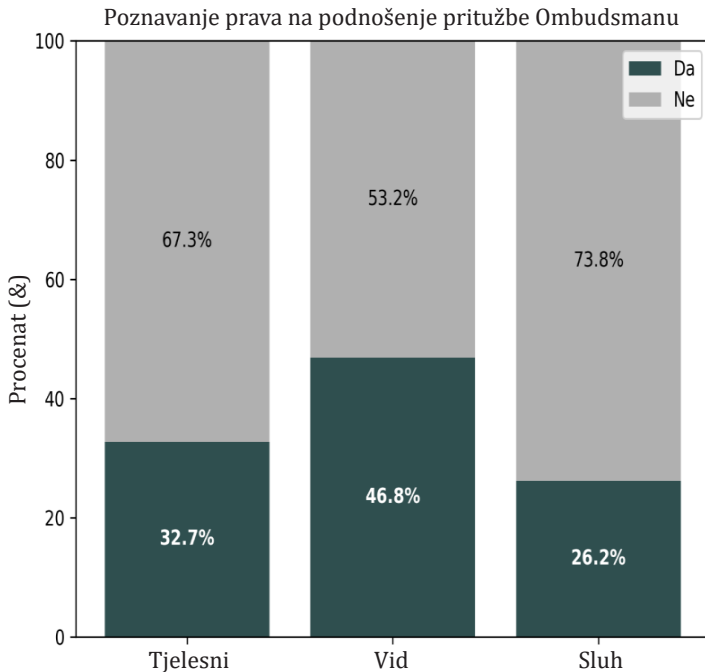
Nasuprot tome, kod ispitanika sa oštećenjem sluha, koji čine manji podzork (oko 60 ispitanika), zabilježen je niži nivo poznavanja prava na sudsku zaštitu, pri čemu manje od polovine ispitanika navodi da je upoznato sa ovom mogućnošću. Ovaj nalaz se sagledava uz uvažavanje činjenice da se radi o brojačano manjoj grupi, što može uticati na raspodjelu odgovora.

12.2. Poznavanje mogućnosti obraćanja Zaštitniku ljudskih prava i sloboda

U nastavku je dat uporedni prikaz poznavanja prava na podnošenje pritužbe Zaštitniku ljudskih prava i sloboda po vrstama invaliditeta. Iako je na nivou ukupnog uzorka približno jedna trećina ispitanika navela da poznaje ovu mogućnost, podaci pokazuju da postoje uočljive razlike između pojedinih grupa.

Najveći procenat informisanosti zabilježen je kod osoba sa oštećenjem vida (46,8%). Kod osoba sa tjelesnim invaliditetom taj procenat iznosi 32,7%, dok je kod osoba sa oštećenjem sluha evidentiran najniži nivo poznavanja ovog prava (26,2%). U grupi osoba sa oštećenjem sluha gotovo tri četvrtine ispitanika navodi da nije upoznato sa mogućnošću podnošenja pritužbe Ombudsmanu.

Ove razlike prikazane su u narednom grafikonu.

Grafikon broj 2

Grafikon dodatno ilustruje da je u sve tri posmatrane grupe veći udio ispitanika koji nije upoznat sa ovom mogućnošću u odnosu na one koji su informisani. Razlika je naročito izražena kod osoba sa oštećenjem sluha, gdje procenat onih koji ne poznaju pravo na pritužbu prelazi 70%.

Iako se određene razlike u stepenu informisanosti mogu uočiti između grupa, zajednička karakteristika svih ispitanika jeste da poznavanje ovog mehanizma zaštite ne obuhvata većinu, što ukazuje na ograničenu rasprostranjenost informacija o ovoj mogućnosti zaštite prava.

12.3. Stvarna upotreba mehanizama zaštite

Uprkos činjenici da dio ispitanika navodi da poznaje prava i mehanizme zaštite, stvarna upotreba ovih mehanizama je veoma rijetka. Podaci pokazuju da je samo mali procenat ispitanika, u jednocifrenom rasponu, ikada podnio pritužbu Ombudsmanu ili tužbu zbog diskriminacije, bez obzira na vrstu invaliditeta.

Sličan obrazac zabilježen je i kada je riječ o ostvarivanju prava po osnovu podnesenih tužbi u periodu od posljednje četiri godine, pri čemu se pozitivni ishodi bilježe kod zanemarljivog broja ispitanika u ukupnom uzorku.

12.4. Završni komentari ispitanika – sažeti kvalitativni uvid

Završni komentari ispitanika predstavljaju važan kvalitativni dodatak kvantitativnim nalazima i ukazuju na konkretna, svakodnevna iskustva osoba sa invaliditetom. Analiza komentara iz sva tri upitnika pokazuje nekoliko jasno prepoznatljivih tematskih cjelina koje se ponavljaju bez obzira na vrstu invaliditeta.

12.5. Kvalitet asistivne opreme i pomagala

Kod osoba sa tjelesnim invaliditetom izrazito dominiraju komentari koji se odnose na nezadovoljavajući kvalitet asistivne opreme obezbijeđene kroz sistem. Ispitanici često navode da su prinuđeni da sami kupuju pomagala jer oprema dobijena preko nadležnih institucija ne odgovara njihovim potrebama ili se brzo oštećuje.

12.6. Komentari – tjelesni invaliditet:

„Asistivna oprema preko fonda je veoma loša, morala sam o svom trošku da kupim bolju.“

U komentarima se često ističe nepristupačnost javnih površina, nepropisno parkiranje i otežano kretanje, naročito u manjim sredinama. Dio ispitanika navodi da zbog nepristupačnosti rijetko izlazi iz kuće ili se kreće isključivo uz pratnju.

12.7. Informacije, orijentacija i tehnologija (oštećenje vida)

U završnim komentarima ispitanika sa oštećenjem vida izdvajaju se tri dominantne teme: kvalitet taktilnih staza, praktična primjena Brajevog pisma i potreba za savremenim digitalnim rješenjima.

Kada je riječ o taktilnim stazama, ispitanici ukazuju na lošu mapiranoost, oštećenja, deformacije usljed vremenskih uslova i izraženu klizavost tokom kišnih i vlažnih perioda. Navodi se da je kontinuitet taktilnih traka često narušen urbanim mobilijarom, baštama ugostiteljskih

objekata ili drugim preprekama, čime se njihova funkcija u praksi obezmišljava i povećava rizik od povreda i dezorijentacije.

Kada je u pitanju Brajevo pismo, značajan broj ispitanika ističe njegovu ograničenu praktičnu vrijednost, posebno u prodajnim objektima, gdje način postavljanja informacija o proizvodu na Brajevom pismu ne omogućava samostalnu kupovinu. Dodatno se naglašava da osobe koje su stekle oštećenje vida često ne znaju Brajevo pismo, ili ga u dovoljnoj mjeri nijesu savladale da bi ga koristile u praksi. Problemi se uočavaju i kod Brajevih oznaka na vratima kancelarija, naročito u institucijama sa velikim brojem prostorija i frekventnim hodnicima, gdje bez taktilnog vođenja i jasne organizacije prostora Brajeve oznake ne omogućavaju samostalnu orijentaciju. Situacija je dodatno otežana kada se vrata kancelarija otvaraju prema hodniku, čime se smanjuje bezbjednost kretanja.

Ispitanici u velikoj mjeri ističu prednost govornih softvera i pristupačnih mobilnih aplikacija, te ukazuju na potrebu razvoja digitalnih rješenja za kupovinu, informisanje i navigaciju. Ovi navodi ukazuju na jaz između formalno propisanih mjera pristupačnosti i njihove stvarne funkcionalnosti u praksi, te potvrđuju da pristupačnost mora biti zasnovana na stvarnim potrebama korisnika, a ne samo na tehničkom ispunjavanju normi.

12.8. Komunikacione barijere (oštećenje sluha)

Kod osoba sa oštećenjem sluha posebno se ističu komentari koji se odnose na otežanu komunikaciju u institucijama i uslužnim djelatnostima. Ispitanici navode da nedostatak osnovnog znanja gestovnog jezika kod zaposlenih predstavlja stalnu prepreku u svakodnevnim situacijama.

„Najveći problem mi je komunikacija u banci, pošti i prodavnicima.“

12.9. Povjerenje u institucije i psihološka podrška (psihosocijalni invaliditet)

Komentari osoba sa psihosocijalnim invaliditetom često se odnose na nepovjerenje u institucije, naročito u zdravstveni sistem, kao i na oslanjanje na privatne usluge. Ispitanici ukazuju na potrebu za dostupnijom psihološkom podrškom i kontinuitetom u liječenju.

„Liječim se privatno jer nemam povjerenja u državne institucije.“

12.10. Zajedničke poruke ispitanika

Bez obzira na vrstu invaliditeta, u završnim komentarima se ponavljaju poruke o:

- nepristupačnosti okruženja i usluga;
- oslanjanju na lične resurse umjesto na sistemsku podršku; i
- očekivanju da rezultati istraživanja doprinesu konkretnim promjenama.

Završni komentari time daju koncentrisan, iskustveni okvir koji dopunjuje statističke nalaze i oslikava svakodnevne izazove sa kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju.

13. INSTITUCIONALNI UPITNIK – REZULTATI I ANALIZA

13.1. Institucionalni upitnik – uvodne napomene

Institucionalni upitnik sproveden je u formi zahtjeva za slobodan pristup informacijama, sa ciljem sagledavanja stepena pristupačnosti objekata, usluga, informacija i komunikacija iz perspektive institucija. Upitnik je obuhvatio pitanja koja se odnose na fizičku pristupačnost, informaciona i komunikaciona prilagođavanja, obuke zaposlenih, strateško planiranje, budžetska izdvajanja, pritužbe i saradnju sa organizacijama osoba sa invaliditetom.

Ukupno je zaprimljeno 45 odgovora institucija iz više opština Crne Gore. Najveći broj odgovora dolazi iz zdravstvenih (28,9%) i obrazovnih ustanova (22,2%), kao i organa državne uprave (15,6%). U manjem obimu zastupljene su institucije socijalne zaštite, kulture, turizma, sporta, pravosuđa i finansijskog sektora.

Za razliku od korisničkih upitnika, institucionalni upitnik predstavlja samoprocjenu ustanova o sopstvenom stepenu prilagođenosti. Rezultati se stoga tumače kao institucionalna perspektiva i ne predstavljaju nezavisnu verifikaciju stvarnog stanja, već dopunjuju nalaze dobijene od osoba sa invaliditetom.

13.2. Izgrađeno okruženje i fizička pristupačnost

Na pitanje o opštoj pristupačnosti objekata, 53,3% institucija navodi da je pristup obezbjeđen, dok 42,2% navodi da je pristupačnost djelim-

ična. Samo jedna institucija (2,2%) navodi da objekat nije pristupačan.

Međutim, analiza pojedinačnih elemenata pristupačnosti ukazuje na neujednačenu strukturu prilagođavanja:

- Rampe za ulazak postoje u 74,4% institucija (validni odgovori);
- Liftovi sa taktilnim, Brajevim ili zvučnim oznakama prisutni su u 34,1% institucija;
- Pristupačni toaleti postoje u 60% institucija; i
- Parking mjesta za osobe sa invaliditetom obezbjeđena su u 62,2% slučajeva.

Podaci ukazuju da horizontalna pristupačnost (rampe) postoji u većem obimu od vertikalne (liftovi), što upućuje na ograničenja u objektima sa više spratova. U značajnom broju slučajeva, elementi pristupačnosti postoje izolovano – npr. rampa bez lifta ili pristupačan ulaz bez adekvatnog sanitarnog čvora.

Ulaganja u unapređenje pristupačnosti u posljednje četiri godine navodi 48,9% institucija, dok 51,1% navodi da takvih ulaganja nije bilo.

Iz opisa ulaganja vidljivo je da su intervencije najčešće bile parcijalne (rampe, taktilne trake, oznake na Brajevom pismu, adaptacija pojedinih toaleta), dok su veće infrastrukturne adaptacije rjeđe i vezane za rekonstrukcije ili nove objekte.

Institucije često navode starost objekata ili status kulturnog dobra kao ograničenje za potpunu adaptaciju, što dodatno kontekstualizuje visok procenat odgovora „djelimično“.

13.3. Informacije i komunikacije

U oblasti informacionih i komunikacionih prilagođavanja, rezultati ukazuju na niži stepen razvijenosti u odnosu na fizičku pristupačnost.

Alternativne formate informacija (Brajevo pismo, audio, veliki font, elektronski formati kompatibilni sa čitačima ekrana), obezbjeđuje 45,5% institucija, dok 54,5% takve formate ne obezbjeđuje.

Zvučne i vizuelne signalizacije koristi 22,7% institucija, dok 77,3% navodi da ih ne koristi.

Digitalna pristupačnost predstavlja najslabiji segment – svega 15,9% institucija navodi da njihove internet stranice ili aplikacije ispunjavaju WCAG standarde, dok 81,8% navodi da takva prilagođenost ne postoji.

Istovremeno, elektronska komunikacija (email, SMS, aplikacije), dostupna je u 72,7% institucija.

Ovaj podatak ukazuje da digitalni kanali postoje, ali nisu nužno prilagođeni standardima pristupačnosti.

Prevodioca za znakovni jezik obezbjeđuje 15,9% institucija, dok 84,1% takvu podršku ne pruža.

Podatak da 15,9% institucija navodi da obezbjeđuje prevodioca za znakovni jezik zahtjeva dodatnu kontekstualizaciju. Analiza odgovora pokazuje da se pozitivni odgovori u ovom segmentu pojavljuju isključivo kod sudskih organa i zdravstvenih ustanova, dok kod drugih sektora obuhvaćenih istraživanjem takva praksa nije evidentirana.

U slučaju sudskih organa riječ je o procesnoj obavezi angažovanja tumača znakovnog jezika u konkretnim postupcima, što ne podrazumijeva nužno postojanje stalno zaposlenog prevodioca u okviru institucije. Kod zdravstvenih ustanova model obezbjeđivanja ove podrške nije jednoznačno preciziran u odgovorima – u pojedinim slučajevima navodi se obuka zaposlenih ili obezbjeđivanje podrške po potrebi.

Ovakva struktura odgovora ukazuje da se podrška putem znakovnog jezika ne pojavljuje kao sistemski standard u većini sektora, već kao specifična obaveza ili parcijalna praksa u ograničenom broju institucija.

Ukupno posmatrano, informacijska i komunikaciona pristupačnost pokazuje izraženiju sistemsku slabost u odnosu na fizičku infrastrukturu.

13.4. Usluge i rad sa građanima

Obuku zaposlenih u oblasti pristupačnosti i komunikacije sa osobama sa invaliditetom navodi 51,2% institucija, dok 48,8% takve obuke nema.

Komentari ukazuju da su obuke često realizovane kroz projekte ili jednokratne aktivnosti, bez kontinuiteta i bez institucionalizovanog sistema praćenja.

U dijelu odgovora prepoznaje se oslanjanje na individualni angažman zaposlenih u radu sa korisnicima, ali bez jasno definisanih internih procedura i standarda. Time se prilagođavanje često prepušta ličnoj inicijativi, a ne sistemski uređenim pravilima.

13.5. Strategije, planiranje i budžeti

Usvojenu strategiju ili plan za unapređenje pristupačnosti ima 15,6% institucija, dok 84,4% navodi da takav dokument ne postoji.

Planirana budžetska sredstva za mjere pristupačnosti navodi 29,3% validnih odgovora, dok većina institucija nema posebno opredijeljena sredstva.

Iz opisa planiranih aktivnosti vidljivo je da se unapređenja najčešće vezuju za šire rekonstrukcije objekata, projekte ili donatorsku podršku. Posebne budžetske linije za pristupačnost rijetko su prepoznate kao trajna obaveza.

Ovakvi nalazi ukazuju da je pristupačnost u većini slučajeva predmet reaktivnih i povremenih intervencija, a ne dugoročnog planskog pristupa.

13.6. Pritužbe i institucionalna percepcija

Samo 4,4% institucija navodi da je u posljednje četiri godine primilo pritužbe zbog nepristupačnosti, dok 95,6% navodi da takvih pritužbi nije bilo.

S obzirom na obim prepreka identifikovanih u korisničkim upitnicima, ovaj podatak ukazuje na izražen raskorak između institucionalne evidencije pritužbi i iskustava korisnika. Ovaj raskorak može se tumačiti kroz različite faktore, uključujući nisku stopu formalnog podnošenja pritužbi, nedostatak povjerenja u mehanizme zaštite ili oslanjanje na neformalne načine rješavanja problema.

13.7. Usporedni osvrt: institucionalna perspektiva i iskustva korisnika

Institucionalni odgovori dominantno ukazuju na postojanje potpunih ili djelimičnih prilagođavanja, uz relativno nizak broj formalnih pritužbi.

Nasuprot tome, korisnički upitnici ukazuju na visok procenat prepreka u gotovo svim sektorima, posebno u oblasti javnih površina, zdravstvenih ustanova, administrativnih službi i prevoza.

Najizraženiji raskoraci uočavaju se u sljedećim segmentima:

- Javne i administrativne službe, gdje korisnici navode česte prepreke, dok institucije dominantno procjenjuju objekte kao pristupačne ili djelimično pristupačne;

- Zdravstvene ustanove, koje su među najzastupljenijim u uzorku, ali i među sektorima gdje korisnici navode značajne teškoće;

- Informaciona i komunikaciona pristupačnost, gdje institucije u

manjem obimu prepoznaju nedostatke, dok korisnici sa senzornim invaliditetom navode sistemске barijere; i

- Prevoz, koji u institucionalnom upitniku nije bio detaljno razrađen, ali je u korisničkim odgovorima identifikovan kao jedna od ključnih prepreka.

Ovi nalazi ukazuju na razliku između formalnog postojanja pojedinih elemenata pristupačnosti i njihovog funkcionalnog efekta u praksi.

Tabela - Ključni indikatori institucionalne pristupačnosti (% validnih odgovora)

Oblast / indikator	% pozitivnih odgovora
Opšta pristupačnost objekta	53,3%
Rampe za ulazak	74,4%
Liftovi (taktilne/Brajeve/zvučne oznake)	34,1%
Pristupačni toaleti	60%
Parking mjesta za OSI	62,2%
Alternativni formati informacija	45,5%
Signalizacija (zvučna/vizuelna)	22,7%
Web usklađenost sa WCAG	15,9%
Obuka zaposlenih	51,2%
Strategija/pristupačni plan	15,6%
Planirana budžetska sredstva	29,3%
Prevodioci za znakovni jezik	15,9%

Tabela broj 6

13.8. Završna napomena

Rezultati institucionalnog upitnika ukazuju da pristupačnost u sistemu javnih institucija u Crnoj Gori nije odsutna, ali nije ni sistemski integrisana. Dominantan obrazac je djelimična prilagođenost – prisustvo pojedinih elemenata pristupačnosti bez njihove međusobne funkcionalne povezanosti.

Fizička prilagođavanja su češća od informacionih i komunikacionih, ali ni u tom segmentu ne čine koherentnu cjelinu. Horizontalna pristupačnost

značajno je razvijenija od vertikalne, dok digitalna pristupačnost i komunikacija na znakovnom jeziku ostaju na nivou izuzetka, a ne standarda.

Posebno je indikativan nizak procenat institucija koje imaju strateške dokumente i planirana budžetska sredstva za ovu oblast. Odsustvo formalnog planiranja i stabilnog finansiranja ukazuje da se unapređenja dominantno realizuju kroz pojedinačne intervencije, projekte ili rekonstrukcije, a ne kroz dugoročno definisane institucionalne politike.

Usporedna analiza sa korisničkim podacima pokazuje izražen raskorak između institucionalne samoprocjene i iskustava osoba sa invaliditetom. Dok institucije u većini slučajeva navode postojanje potpunih ili djelimičnih prilagođavanja, korisnici istovremeno prijavljuju visok nivo prepreka u gotovo svim sektorima. Naročito je izražen nesklad između niskog broja evidentiranih pritužbi i učestalosti navoda o nepristupačnosti u korisničkim upitnicima.

Ovakav obrazac ukazuje da se pristupačnost u institucionalnoj praksi dominantno posmatra kroz postojanje pojedinačnih tehničkih rješenja, dok korisničko iskustvo ukazuje na funkcionalnu nedovoljnost tih rješenja u svakodnevnoj upotrebi.

U cjelini posmatrano, institucionalni podaci pokazuju da je pristupačnost prepoznata kao relevantno pitanje, ali da još uvijek nije u potpunosti operacionalizovana kao standard organizacije rada, planiranja budžeta i razvoja usluga.

13.9. Zaključni i dodatni komentari institucija – sistematizovani kvalitativni uvid

Pored kvantitativnih odgovora, značajan broj institucija dostavio je dodatna pojašnjenja, i to ne samo u dijelu predviđenom za završne komentare, već i uz pojedinačna pitanja, kako bi preciznije objasnili obim sprovedenih mjera ili razloge njihovog izostanka.

Komentari dominantno potvrđuju obrazac djelimične prilagođenosti. Odgovori „da“ i „djelimično“ često se odnose na ograničena rješenja – pristupačnost samo pojedinih objekata ili spratova, djelimično prilagođene sanitarne čvorove, taktilne trake u određenim zonama ili web stranice sa osnovnim funkcionalnostima (kontrast, veličina fonta), bez potpune usklađenosti sa standardima.

Značajan broj institucija kao ključna ograničenja navodi nedostatak finansijskih sredstava, nepostojanje posebnih budžetskih linija, kao i činjenicu da nijesu vlasnici objekata ili da se radi o zgradama kulturne baštine. U tim slučajevima unapređenja su najčešće vezana za projekte, rekonstrukcije ili planove za naredni period, bez jasno definisanih rokova.

U oblasti digitalne pristupačnosti komentari ukazuju na postojanje namjere unapređenja, ali i na oslanjanje na parcijalna tehnička rješenja. Slično tome, obuke zaposlenih i podrška u komunikaciji (npr. znakovni jezik) često su ograničene na manji broj zaposlenih ili na povremene aktivnosti.

Institucije u većem broju slučajeva navode saradnju sa organizacijama osoba sa invaliditetom, naročito u oblasti konsultacija i pojedinačnih prilagođavanja. Međutim, iz komentara je vidljivo da je saradnja uglavnom projektna i neformalna.

U cjelini, kvalitativni podaci dodatno potvrđuju da se pristupačnost u institucionalnoj praksi dominantno razvija kroz parcijalne intervencije u okviru postojećih finansijskih i organizacionih ograničenja, a rjeđe kroz sistemski planirane i standardizovane mjere.

Posebnu zahvalnost dugujemo pojedincima i organizacijama koji su svojim angažmanom i posvećenošću dali značajan doprinos prikupljanju podataka, posebno u dijelu obezbjeđivanja učešća osoba sa invaliditetom u istraživanju realizovanom u okviru projekta. Njihova podrška bila je od ključnog značaja za obuhvat ciljne grupe i vjerodostojnost dobijenih nalaza.

14. ZAVRŠNE PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE PRISTUPAČNOSTI

U cilju unapređenja stvarne, a ne samo formalne, pristupačnosti objekata za osobe sa invaliditetom, neophodno je sprovesti skup koordinisanih javnih politika koje povezuju normativni okvir, institucionalnu praksu i potrebe krajnjih korisnika.

14.1. Jačanje institucionalne odgovornosti

Neophodno je jasno definisati i ojačati odgovornost organa koji učestvuju u planiranju, projektovanju, odobravanju i nadzoru nad izgradnjom

objekata. Organi koji izdaju urbanističko-tehničke uslove i odobravaju projekte moraju imati obavezu provjere usklađenosti sa standardima pristupačnosti kao posebnog, obaveznog segmenta dokumentacije.

Preporučuje se uvođenje obaveznih izvještaja o pristupačnosti kao sastavnog dijela tehničkog prijema objekta, uz mogućnost odbijanja upotrebne dozvole ukoliko standardi nisu ispunjeni.

14.2. Unapređenje inspeksijskog nadzora

Efikasan inspeksijski nadzor predstavlja ključni mehanizam sprovođenja propisa. Potrebno je ojačati kapacitete nadležnih inspekcija, kako kadrovski, tako i stručno, uz kontinuiranu obuku inspektora o standardima pristupačnosti i stvarnim potrebama osoba sa invaliditetom.

Posebno je važno da inspeksijski nadzor ne bude ograničen samo na fazu izgradnje, već i na korišćenje objekata, jer se u praksi često dešava da se pristupačni elementi uklanjaju ili onemogućavaju nakon dobijanja dozvola.

14.3. Učešće osoba sa invaliditetom u donošenju odluka

Jedan od ključnih principa savremenih politika invaliditeta jeste aktivno učešće osoba sa invaliditetom i njihovih reprezentativnih organizacija u procesu donošenja odluka. Preporučuje se da se organizacije osoba sa invaliditetom sistemski uključe u izradu propisa, smjernica i strategija u oblasti pristupačnosti.

Ovakav pristup doprinosi kreiranju rješenja koja su funkcionalna u praksi i smanjuje rizik od donošenja mjera koje su formalno ispravne, ali neupotrebljive.

14.4. Finansijski i podsticajni mehanizmi

Prilagođavanje postojećih objekata često zahtijeva dodatna finansijska sredstva, što može predstavljati prepreku, naročito za lokalne samouprave i manje privredne subjekte. Zbog toga je preporučljivo razviti posebne fondove, subvencije ili poreske olakšice za projekte uklanjanja barijera.

Ulaganje u pristupačnost treba posmatrati kao dugoročnu društvenu investiciju, a ne kao trošak, jer doprinosi većoj upotrebljivosti prostora za sve građane.

14.5. Edukacija i podizanje svijesti

Pored normativnih rješenja, neophodno je kontinuirano raditi na edukaciji svih, od projektanata i izvođača, preko zaposlenih u javnim institucijama, do šire javnosti. Pristupačnost se ne može postići samo propisima, ukoliko ne postoji svijest o njenom značaju.

Preporučuje se uvođenje obaveznih edukativnih programa o pristupačnosti u okviru stručnih licenci, kao i kampanja koje promovišu pristupačno okruženje kao opštu društvenu vrijednost.

14.6. Razvoj sudske i upravne prakse

Za jačanje pravne sigurnosti, neophodno je razvijati sudsku i upravnu praksu koja jasno afirmiše pristupačnost kao pravo. Sudovi i upravni organi treba da prepoznaju nepristupačnost kao oblik diskriminacije i da obezbjede djelotvornu pravnu zaštitu osobama sa invaliditetom.

Dosljedna i vidljiva praksa sankcionisanja nepristupačnosti ima snažan preventivni efekat i doprinosi promjeni ponašanja svih učesnika u procesu izgradnje i korišćenja prostora.

14.7. Strateški pristup i praćenje efekata

Donošenje posebnih strategija ili akcionih planova za unapređenje pristupačnosti, sa jasno definisanim ciljevima, indikatorima i rokovima. Praćenje i evaluacija efekata ovih politika omogućavaju blagovremeno uočavanje problema i prilagođavanje mjera stvarnim potrebama.

Pristupačnost objekata treba da bude prepoznata kao trajni javni interes i sastavni dio politika održivog razvoja, socijalne inkluzije i poštovanja ljudskih prava.

O ORGANIZACIJI

Nevladina organizacija „**Ekvivalent**” osnovana je 2016. godine u Podgorici, na inicijativu dugogodišnjih aktivista civilnog sektora posvećenih zaštiti i unapređenju ljudskih prava osoba sa invaliditetom. Osnivači organizacije u temelje njenog rada ugradili su višegodišnje iskustvo u razvoju i implementaciji projekata za nacionalne i međunarodne donatore, finansijskom upravljanju, pružanju pravne podrške osobama sa invaliditetom, razvoju ljudskih resursa, socijalnom preduzetništvu, zaštiti životne sredine i promociji održivog razvoja.

Osnovna ideja koja okuplja aktiviste i saradnike organizacije jeste stvaranje društva jednakih mogućnosti, u kojem svi građani i građanke imaju pravo i realnu priliku da ravnopravno učestvuju u društvenom, ekonomskom i kulturnom životu zajednice.

Vizija Nevladine organizacije „**Ekvivalent**” je Crna Gora — država jednakih mogućnosti, zasnovana na principima vladavine prava, socijalne pravde i poštovanja ljudskog dostojanstva. Misija organizacije je doprinos unapređenju poštovanja ljudskih prava marginalizovanih društvenih grupa, stvaranju uslova za jednake mogućnosti za sve građane, zaštiti životne sredine i prirodnih resursa, kao i promociji istorijskog, kulturnog i prirodnog bogatstva Crne Gore. Svoje ciljeve organizacija ostvaruje kroz sprovođenje istraživanja, edukativne aktivnosti, pružanje pravne i stručne podrške, monitoring primjene propisa, kao i kroz saradnju sa relevantnim domaćim i međunarodnim institucijama i organizacijama.

U fokusu djelovanja organizacije je promocija i zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom i drugih marginalizovanih grupa. Aktivnosti se sprovode u oblastima vladavine prava, javnog i političkog života, socijalne i zdravstvene zaštite, formalnog i neformalnog obrazovanja, kulture, umjetnosti, nauke, preduzetništva, rodne ravnopravnosti, zaštite potrošača i razvoja asistivnih tehnologija, sa posebnim naglaskom na unapređenje pristupačnosti objekata, javnih površina, saobraćajne infrastrukture, javnog prevoza, informacija i komunikacija i proizvoda i usluga namijenjenih javnosti.

Organizacija takođe promovise razvoj socijalnog, održivog i odgovornog turizma u skladu sa evropskim standardima, unapređenje zdravih

stilova života, zaštitu i očuvanje prirodnih resursa, kao i valorizaciju kulturne i istorijske baštine Crne Gore, doprinoseći izgradnji inkluzivnog i održivog društva za sve.

U dijelu organizacionih i tehničkih kapaciteta, Nevladina organizacija „**Ekvivalent**“ raspolaže iznajmljenim kancelarijskim prostorom koji je u potpunosti pristupačan licima sa invaliditetom i opremljen svom neophodnom tehničkom i kancelarijskom opremom za kvalitetan i produktivan rad. Organizacija trenutno zapošljava devet osoba, od kojih je njih osam sa različitim vrstama invaliditeta. Na poziciji lica ovlašćenog za zastupanje, takođe se nalazi osoba sa invaliditetom sa dugogodišnjim iskustvom u oblasti promocije i zaštite ljudskih prava osoba sa invaliditetom. Podrška socijalnoj integraciji ciljne grupe dodatno se unapređuje kroz redovno organizovanje društvenog kluba u prostorijama organizacije, koji predstavlja prostor susreta, osnaživanja i aktivnog učešća u zajednici.

O AUTORIMA

- **Zagorka Pavićević** rođena je 29. marta 1967. godine. Osnovno i srednje obrazovanje stekla je u Zavodu za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine. Diplomirala je na Pravnom fakultetu u Titogradu 1989. godine. Položila je pravosudni i advokatski ispit 2008. godine.

Pripravnički staž obavila je u Ministarstvu unutrašnjih poslova, nakon čega je radila u Zavodu za zapošljavanje i Zavodu za profesionalnu rehabilitaciju kao nastavnica pravne grupe predmeta.

Tokom profesionalne karijere obavljala je i odgovorne funkcije u javnoj upravi. Godine 2016. bila je angažovana kao savjetnica potpredsjednice Vlade Crne Gore, dok je u periodu od 2020. do 2021. godine obavljala funkciju pomoćnice direktora Zavoda za zapošljavanje Crne Gore.

Trenutno je zaposlena u Javnoj ustanovi Centar za djecu i mlade u Podgorici kao nastavnica pravne grupe predmeta.

Pored profesionalnog angažmana u obrazovanju i javnom sektoru, aktivno učestvuje u radu nevladinih organizacija koje se bave unapređenjem prava i položaja osoba sa invaliditetom.

- Advokat **Božana Knežević Ćorac** je rođena 1986. godine u Beranama, gdje je završila osnovnu i srednju školu.

Pravni fakultet u Podgorici završila je 2008. godine, kada je i postala advokatski pripravnik. Pravosudni i advokatski ispit je položila 2011. godine, a u maju iste godine je upisana u Imenik advokata.

Duži niz godina prepoznata je po specijalizaciji u zaštiti prava građana, posebno osoba sa invaliditetom. Njenu karijeru karakteriše dosledna posvećenost etici, transparentnosti i profesionalnom integritetu. Aktivno doprinosi unapređenju pravne prakse kroz kontinuirano usavršavanje i inovativne pristupe u rešavanju pravnih izazova. Njena profesionalna posvećenost u toku karijere dovela je do visokog stepena uspjeha u raznim vrstama sporova.

Majka je troje djece, živi i radi u Podgorici.

- **Dragan Tepavčević**, rođen je 07.04.1986. godine u Nikšiću. Polovinu osnovne škole završio je u rodnom gradu, u osnovnim školama „Braća Ribar“ i „Janko Mićunović“, dok je ostatak osnovne škole i srednje obrazovanje (pravno administrativni smjer), završio u JU „Zavod za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine“ u Podgorici.

Osnovne i specijalističke studije socijalne politike i socijalnog rada završio je na Fakultetu političkih nauka u Podgorici 2011. godine. Tokom studija bio je projektno angažovan u UMHCG, na poslovima koordinatora projekta, u periodu od skoro 4 godine. Pripravnički staž obavio je u Centru za socijalni rad Podgorica 2011. godine, gdje nakon isteka istog zasniva stalni radni odnos na poslovima socijalnog radnika – voditelja slučaja u službi za odrasla i starija lica. Posjeduje licencu za obavljanje stručnih poslova u socijalnoj i dječjoj zaštiti, položen stručni ispit i više specijalizovanih obuka iz oblasti ljudskih prava, inkluzije i upravljanja slučajem. Krajem 2024. godine zasniva radni odnos u Nevladinoj organizaciji „Ekvivalent“, koja ima za cilj promociju i zaštitu lica sa invaliditetom.

Učestvovao je u izradi i obradi istraživanja i upitnika koji se odnose na status, prava, potrebe i pristupačnost osoba sa invaliditetom. Ima bogato iskustvo u realizaciji obuka i radionica za institucije, organizacije, korisnike i njihove porodice, sa profesionalnim fokusom na prava osoba sa invaliditetom, podršku starijim licima, unapređenje pristupačnosti i primjenu zakonodavnog okvira socijalne zaštite. Dragan je oženjen i otac je jednog djeteta.

Dalmatinska 2, 81000
Podgorica, Crna Gora

+38269679882

nvoekvivalent@gmail.com

www.nvoekvivalent.me

NVO Ekvivalent

NVO Ekvivalent

